

CRNA GORA
AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE
I POŠTANSKU DJELATNOST

NACRT

**Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz
javne fiksne telefonske mreže
–Test tri kriterijuma–**

Podgorica, septembar 2019. godine

Sadržaj

1.	REZIME	4
2.	UVOD	6
2.1	Regulatorni okvir Evropske unije za elektronske komunikacije	6
2.2	Pravni osnov za sprovođenje Testa tri kriterijuma	8
2.3	Saradnja sa Agencijom za zaštitu konkurencije	9
2.4	Hronološki redosljed aktivnosti Agencije u postupku sprovođenja Testa tri kriterijuma	10
3.	DEFINICIJA RELEVANTNOG TRŽIŠTA USLUGA	11
4.	ODREĐIVANJE GRANICA RELEVANTNOG TRŽIŠTA ZA POTREBE SPROVOĐENJA TESTA TRI KRITERIJUMA	12
4.1	Opis postupka definisanja tržišta	12
4.2	Karakteristike tržišta	13
4.2.1	<i>Trenutno stanje na tržištu fiksnih mreža u cilju pružanja javno dostupne telefonske usluge koja se pruža na fiksnoj lokaciji u Crnoj Gori</i>	13
1.	<i>Crnogorski Telekom A.D. Podgorica</i>	13
2.	<i>M:tel d.o.o.</i>	15
3.	<i>Telemach d.o.o.</i>	16
4.	<i>Telenor d.o.o.</i>	16
5.	<i>IP Mont d.o.o.</i>	16
4.2.2	<i>Trenutni status operatora sa značajnom tržišnom snagom na tržištu međunarodnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji</i>	17
4.3	Relevantno tržište u dimenziji usluga	17
4.3.1	<i>Analiza stepena supstitucije na strani tražnje/ponude</i>	17
4.3.2	<i>Analiza stepena supstitucije na strani tražnje – maloprodajni nivo</i>	18
4.3.3	<i>Analiza stepena supstitucije na strani tražnje – veleprodajni nivo</i>	24
4.3.4	<i>Analiza stepena supstitucije na strani ponude – veleprodajni nivo</i>	29
4.4	Relevantno tržište u geografskoj dimenziji	30
4.5	Zaključak Agencije o određivanju relevantnog tržišta	30
5.	TEST TRI KRITERIJUMA	31
5.1	Prvi kriterijum: postojanje snažnih i trajnih barijera za ulazak na tržište, strukturne, pravne ili regulatorne prirode	32
5.1.1	<i>Strukturne barijere ulaska na tržište</i>	32
5.1.2	<i>Pravne ili regulatorne barijere ulaska na tržište</i>	35
5.1.3	<i>Zaključak o prvom kriterijumu</i>	36
5.2	Drugi kriterijum: struktura tržišta ne pokazuje tendencije razvoja efikasne tržišne konkurencije u odgovarajućem vremenskom periodu, ne dužem od tri godine	37
5.2.1	<i>Zaključak o drugom kriterijumu</i>	41
5.3	Treći kriterijum: primjena propisa kojima se uređuje zaštita konkurencije ne obezbjeđuje efikasno otklanjanje nedostataka na tržištu	41
5.3.1	<i>Zaključak o trećem kriterijumu</i>	42
5.4	Mišljenje nadležnog regulatornog tijela o utvrđivanju je li relevantno tržište podložno prethodnoj regulaciji	43

6. PRILOZI	44
6.1 Prilog 1:	44
Mišljenje Agencije za zaštitu konkurencije na prijedlog Odluke o relevantnim tržištima	44
6.2 Prilog 2:	45
Mišljenje Agencije za zaštitu konkurencije na tekst Predloga Odluke o relevantnim tržištima usluga koja su predmet provjere ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije...	45

1. REZIME

Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost¹ je, shodno članu 8 Zakona o elektronskim komunikacijama („Sl. list Crne Gore”, broj 40/13, 56/13 i 2/17) nezavisni regulatorni organ koji, u vršenju javnih ovlaštenja u sektoru elektronskih komunikacija, obavlja regulatorne i druge poslove utvrđene Zakonom o elektronskim komunikacijama. Agencija, shodno članu 11 tačka 18 Zakona o elektronskim komunikacijama, između ostalog, sprovodi analizu relevantnih tržišta, utvrđuje operatore sa značajnom tržišnom snagom i preduzima regulatorne mjere za sprečavanje negativnih efekata značajne tržišne snage operatora.

Osnovni cilj postupka analize tržišta je da se utvrdi da li postoji na određenom tržištu efikasna tržišna konkurencija ili na tom tržištu postoji operator ili više operatora koji imaju značajnu ili zajedničku značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu. Na osnovu rezultata sprovedene analize Agencija će odrediti, zadržati, izmijeniti ili ukinuti regulatorne obaveze navedene u članovima od 71 do 78 Zakona o elektronskim komunikacijama.

Agencija je u sprovođenju postupka analize tržišta, koji je propisan članom 64 Zakona o elektronskim komunikacijama, uzela u obzir preporuke, mišljenja i smjernice odgovarajućih organa i organizacija Evropske Unije, odnosno drugih relevantnih međunarodnih organa ili organizacija. S tim u vezi Agencija je polazila od Preporuke Evropske komisije o relevantnim tržištima proizvoda i usluga u sektoru elektronskih komunikacija podložnim prethodnoj (lat. *ex-ante*) regulaciji (2014/710/EC) i Smjernica Evropske komisije o analizi tržišta i utvrđivanju značajne tržišne snage shodno zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge.

Tržišta obuhvaćena važećom Preporukom su relevantna tržišta koja su podložna *ex-ante* regulaciji, s obzirom na činjenicu da su na istim istovremeno zadovoljeni svi uslovi iz Testa tri kriterijuma. Međutim, nacionalna regulatorna tijela imaju ovlaštenja da sama utvrde, imajući u vidu specifičnosti nacionalnih tržišta, da su pojedina tržišta van liste iz Preporuke relevantna tržišta, podložna *ex-ante* regulaciji, ali uz uslov da se dokaže da su na tim tržištima istovremeno zadovoljeni uslovi Testa tri kriterijuma.

S obzirom da *veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže* nije sastavni dio važeće Preporuke Evropske komisije, Agencija ga može prethodno regulisati jedino u slučaju da su istovremeno zadovoljena tri kriterijuma navedena u članu 65 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama.

U tom smislu Agencija je donijela *Odluku o relevantnim tržištima usluga koja su predmet provjere ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije* („Sl. list Crne Gore”, broj 031/19 od 03.06.2019.godine). Za relevantna tržišta usluga, na kojima će Agencija provjeriti ispunjenost Testa tri kriterijuma, Odlukom su određena sljedeća tržišta:

¹ u daljem tekstu Agencija

- 1) Maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica;
- 2) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji;
- 3) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge međunarodnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji;
- 4) Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže;
- 5) Veleprodajno tržište pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža.

Agencija je otpočela sprovođenje provjere Testa tri kriterijuma na relevantnom veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, pri čemu je koristila podatke koji su joj na raspolaganju, a koje operatori u okviru redovnih izvještaja dostavljaju Agenciji.

Prema mišljenju Agencije Test tri kriterijuma, shodno članu 65 Zakona o elektronskim komunikacijama, zadovoljen je na relevantnom *veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže*, te je ovo tržište podložno prethodnoj (*ex-ante*) regulaciji.

U skladu s činjenicom da je Agencija utvrdila da su ispunjeni svi uslovi iz Testa tri kriterijuma, odnosno da je tržište podložno *ex-ante* regulaciji nastaviće se postupak analize tržišta koji uključuje procjenu postojanja operatora sa značajnom tržišnom snagom, utvrđivanje svih postojećih i potencijalnih barijera razvoju efikasne tržišne konkurencije, kao i određivanja razumnih, proporcionalnih i adekvatnih regulatornih obaveza operatorima za koje se utvrdi da imaju status operatora sa značajnom tržišnom snagom.

2. UVOD

2.1 Regulatorni okvir Evropske unije za elektronske komunikacije

Postojeći regulatorni okvir Evropske unije iz 2002. godine, koji je dopunjen i izmijenjen 2009. godine, rezultat je dugog i kontinuiranog procesa rasprava i analiza o načinima ostvarivanja najprikladnijeg okruženja za razvoj efikasne konkurencije u sektoru elektronskih komunikacija.

Regulatorni okvir EU danas predstavlja regulatorni model koji je prihvaćen kao najbolji poznati model i u mnogim zemljama koje nijesu članice Evropske unije, među kojima je i Crna Gora. Regulatorni okvir je u skladu sa tendencijom konvergencije i obuhvata sve mreže i usluge elektronskih komunikacija. Regulatorni okvir Evropske unije iz 2002. godine, sadrži sljedeće direktive:

- Direktiva Evropske komisije o zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge („Okvirna direktiva“)²;
- Direktiva Evropske komisije o pristupu i interkonekciju elektronskih komunikacionih mreža i pripadajućih kapaciteta („Direktiva o pristupu“)³;
- Direktiva Evropske komisije o odobrenju na području elektronskih komunikacionih mreža i usluga („Direktiva o odobrenju“)⁴;
- Direktiva Evropske komisije o univerzalnom servisu i pravima korisnika vezanim za elektronske komunikacione mreže i usluge („Direktiva o univerzalnom servisu“)⁵;
- Direktiva Evropske komisije o zaštiti privatnosti i povjerljivosti komunikacija u sektoru elektronskih komunikacija („Direktiva o privatnosti u elektronskim komunikacijama“)⁶.

Regulatorni okvir Evropske unije iz 2002. godine, dopunjen je i izmijenjen 2009. godine, donošenjem jedne uredbe i dvije direktive. Regulatorni okvir izmijenjen je i dopunjen sljedećim dokumentima:

- Uredba 1211/2009 o uspostavljanju Tijela evropskih regulatora za elektronske komunikacije (BEREC)⁷;
- Direktiva 2009/136/EC kojom se mijenjaju Direktiva 2002/22/EC o univerzalnom servisu, Direktiva 2002/58/EC o korišćenju podataka o ličnosti i Pravilnik 2006/2004 o saradnji nacionalnih organa nadležnih za primjenu propisa o zaštiti prava potrošača – Direktiva o pravima građana⁸;

² Directive 2002/21/EC Framework Directive (OJ of the EC L 108/33 from 24.04.2002).

³ Directive 2002/19/EC Access Directive (OJ of the EC L 108/7 from 24.04.2002).

⁴ Directive 2002/20/EC Authorisation Directive (OJ of the EC L 108/21 from 24.04.2002).

⁵ Directive 2002/22/EC Universal Service Directive (OJ of the EC L 108/51 from 24.04.2002).

⁶ Directive 2002/58/EC Directive on Privacy and electronic communications (OJ of the EC L 201/37 from 31.07.2002).

⁷ Regulation (EC) No 1211/2009 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, establishing the Body of European Regulators for Electronic Communications (BEREC) and the Office.

⁸ Directive 2009/136/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, amending Directive 2002/22/EC on universal service and users' rights relating to electronic communications networks and services, Directive 2002/58/EC concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the electronic communications sector and Regulation (EC) No 2006/2004 on cooperation between national authorities responsible for the enforcement of consumer protection laws.

- Direktiva 2009/140/EC, kojom se mijenjaju Direktiva 2002/21/EC o zajedničkom okviru, Direktiva 2002/19/EC o pristupu i interkonekciji i Direktiva 2002/20/EC o izdavanju odobrenja za mreže i usluge – Direktiva o boljoj regulaciji⁹.

Evropska Komisija je 2002. godine objavila Smjernice za nacionalna regulatorna tijela o definisanju i analizi relevantnih tržišta¹⁰, utvrđivanju statusa operatora sa značajnom tržišnom snagom i nametanju regulatornih obaveza. Osnovna svrha Smjernica je doprinos harmonizaciji primjene regulatornih načela, i konzistentnosti regulacije. Korišćenjem iste metodologije definisanja i analize tržišta obezbjeđuje se da većina tržišta definisanih za potrebe sektorski specifične regulacije odgovaraju definicijama koje bi bile primijenjene saglasno propisima o zaštiti konkurencije.

Na osnovu člana 15 Okvirne direktive (Direktiva 2002/21/EC), Evropska komisija je usvojila sljedeće preporuke o relevantnim tržištima na području elektronskih komunikacija:

- Preporuku (2003/311/EC)¹¹ o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja je sadržala 18 tržišta koja podliježu *ex-ante* regulaciji, a koja je zamijenjena i
- Preporuku (2007/879/EC)¹² o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja sadrži 7 tržišta koja podliježu *ex-ante* regulaciji.

Preporuka iz februara 2003. godine je sadržala 18 tržišta podložnih prethodnoj regulaciji, što znači da je Evropska komisija zaključila da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), te na taj način utvrdila da su navedena tržišta podložna prethodnoj regulaciji u većini zemalja Evropske unije. Navedena Preporuka o relevantnim tržištima izmijenjena je na način da umjesto 18 relevantnih tržišta, na osnovu nove Preporuke o relevantnim tržištima iz decembra 2007. godine, postoji 7 relevantnih tržišta koja su podložna prethodnoj regulaciji. Tržišta koja više nisu sastavni dio važeće Preporuke o relevantnim tržištima, nacionalna regulatorna tijela i dalje mogu tretirati, ali na način da prethodno dokažu da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma).

Evropska komisija je 9. oktobra 2014. godine usvojila Preporuku (2014/710/EC)¹³ o relevantnim tržištima na području elektronskih komunikacija koja podliježu *ex-ante* regulaciji u skladu sa Direktivom Evropskog parlamenta i Evropskog savjeta o zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge.

⁹ Directive 2009/140/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, amending Directives 2002/21/EC on a common regulatory framework for electronic communications networks and services, 2002/19/EC on access to, and interconnection of, electronic communications networks and associated facilities, and 2002/20/EC on the authorisation of electronic communications networks and services.

¹⁰ Commission guidelines on market analysis and the assessment of significant market power under the Community regulatory framework for electronic communications networks and services (OJ of the EC C 165/6 from 11.07.2002).

¹¹ Commission recommendation on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communication networks and services (OJ of the EC L 114/456 from 08.05.2003).

¹² Commission recommendation of 17 December 2007 on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communications networks and services.

¹³ Commission recommendation on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communication networks and services (OJ of the EC 2014/710 from 9 October 2014).

Tržišta obuhvaćena važećom Preporukom su relevantna tržišta koja su podložna *ex-ante* regulaciji, s obzirom na činjenicu da su na istim istovremeno zadovoljeni svi uslovi iz Testa tri kriterijuma. Međutim, nacionalna regulatorna tijela imaju ovlaštenja da sama utvrde, imajući u vidu specifičnosti nacionalnih tržišta, da su pojedina tržišta koja nijesu definisana Preporukom, podložna *ex-ante* regulaciji, ali uz uslov da se dokaže da su na tim tržištima istovremeno zadovoljeni uslovi Testa tri kriterijuma.

2.2 Pravni osnov za sprovođenje Testa tri kriterijuma

Prethodno navedene direktive implementirane su u crnogorsko zakonodavstvo kroz Zakon o elektronskim komunikacijama kojim je u članu 11 utvrđena, između ostalih, nadležnost Agencije da sprovodi analizu relevantnih tržišta, utvrđuje operatore sa značajnom tržišnom snagom i preduzima regulatorne mjere za sprečavanje negativnih efekata značajne tržišne snage operatora.

U cilju obezbjeđenja konkurencije na tržištu elektronskih komunikacija prema Zakonu o elektronskim komunikacijama u Poglavlju VI (članovi 63 – 78) definisan je postupak analize tržišta usluga elektronskih komunikacija, određivanja i analize relevantnih tržišta, određivanje operatora sa značajnom snagom i nalaganje obaveza, kao i skup obaveza koje se mogu naložiti operatoru sa značajnom tržišnom snagom. Osnovni cilj postupka analize tržišta je utvrđivanje efikasnosti tržišne konkurencije na tom tržištu, tj. postojanje jednog ili više operatora koji imaju značajnu ili zajedničku značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu. Na osnovu rezultata sprovedene analize ili Testa tri kriterijuma određuju se, zadržavaju, mijenjaju ili ukidaju mjere iz članova 71 do 75 Zakona o elektronskim komunikacijama, pri čemu Agencija uzima u obzir načelo racionalnosti i proporcionalnosti, uz obrazloženje naređenih mjera.

Zakonom o elektronskim komunikacijama propisano je da se prilikom određivanja relevantnih tržišta iz člana 64 uzima u obzir praksa Evropske unije, što znači da se bez dokazivanja kumulativne ispunjenosti tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), može vršiti *ex-ante* regulacija samo onih relevantnih tržišta iz Preporuke od 2014. godine.

Ostala tržišta se mogu regulisati ukoliko se utvrdi da su su na tim tržištima istovremeno zadovoljena sljedeća tri kriterijuma:

1. Postojanje snažnih i trajnih barijera za ulazak na tržište, strukturne, pravne i regulatorne prirode;
2. Struktura tržišta ne pokazuje tendencije razvoja efikasne tržišne konkurencije u odgovarajućem vremenskom periodu, ne dužem od tri godine;
3. Primjena propisa kojima se uređuje zaštita konkurencije ne obezbjeđuje efikasno otklanjanje nedostataka na tržištu.

Shodno navedenom, u slučaju istovremene ispunjenosti sva tri kriterijuma, u skladu sa članom 66 Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija je u mogućnosti da vrši *ex-ante* regulaciju, kako preostalih tržišta koja su bila sastavni dio stare Preporuke o relevantnim tržištima, tako i bilo kojih drugih tržišta koja su specifična za područje elektronskih komunikacionih mreža i usluga u Crnoj Gori.

U cilju određivanja relevantnog tržišta, ovim dokumentom Agencija će utvrditi relevantno tržište usluga, kao i geografsku dimenziju utvrđenog relevantnog tržišta. Ovaj postupak će biti sproveden shodno Smjernicama Evropske komisije o analizi tržišta i utvrđivanju značajne tržišne snage, a u skladu sa zajedničkim regulatornim okvirom za elektronske komunikacione mreže i usluge, kao i relevantnom pravnom praksom Evropske unije iz područja tržišne konkurencije.

Nakon određivanja prethodno navedenih dimenzija relevantnog tržišta, Agencija će, u saradnji s Agencijom za zaštitu konkurencije, ocijeniti efikasnost tržišne konkurencije na tom tržištu.

Agencija će u slučaju nedostatka efikasne tržišne konkurencije, a u skladu sa Zakonom o elektronskim komunikacijama, procijeniti postoji li na tom relevantnom tržištu jedan ili više operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Shodno članu 69 Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija rješenjem određuje operatora, odnosno operatore sa značajnom tržišnom snagom na tom tržištu, pri čemu nalaže preduzimanje najmanje jedne od mjera iz članova 71 do 75 ovog zakona, uz primjenu načela racionalnosti i proporcionalnosti.

S obzirom da *veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže* nije sastavni dio važeće Preporuke Evropske komisije, Agencija ga može prethodno regulisati jedino u slučaju da su istovremeno zadovoljena tri kriterijuma navedena u članu 65 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama. U slučaju da su zadovoljena prethodno navedena tri kriterijuma, Agencija će sprovesti postupak analize tržišta u skladu sa Zakonom.

2.3 Saradnja sa Agencijom za zaštitu konkurencije

Imajući u vidu činjenicu da član 65 Zakona propisuje da Agencija u saradnji sa organom nadležnim za zaštitu konkurencije određuje, prati, preispituje relevantne usluge i relevantna geografska tržišta u Crnoj Gori u oblasti usluga elektronskih komunikacija, kao i da shodno članu 66 Zakona Agencija sprovodi postupak određivanja relevantnog tržišta u skladu sa propisima kojima se uređuje zaštita konkurencije. Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost i Agencija za zaštitu konkurencije potpisale su, dana 28.04.2009. godine, Sporazum o saradnji na području obezbjeđenja konkurencije i predupređenja štetnih efekata nedostatka konkurencije na tržištu usluga elektronskih komunikacija.

Agencija je 2017. godine, po pribavljenom Mišljenju Agencije za zaštitu konkurencije broj: 01–334/2–16 od 13.12.2016. godine kojim je Agencija za zaštitu konkurencije iskazala saglasnost na predloženi tekst Odluke (poglavlje 6. ovog dokumenta – 6.1. Prilog 1.), donijela *Odluku o relevantnim tržištima usluga* („Sl. list Crne Gore“, broj 2/17) na osnovu prvog stava člana 15 Okvirne direktive, te preporuke Evropske komisije iz 2014. godine o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja su podložna prethodnoj regulaciji. Shodno tački 3. ove Odluke Agencija može da proširi listu relevantnih tržišta nakon sprovedenog testa trostrukog kumulativnog kriterijuma, u skladu sa članom 65 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama.

U tom smislu Agencija je po pribavljenom Mišljenju Agencije za zaštitu konkurencije broj 02–378/2 od 28.05.2019. godine kojim je iskazana saglasnost na predloženi tekst Odluke (poglavlje 6. ovog dokumenta – 6.2. Prilog 2.), donijela *Odluku o relevantnim tržištima usluga koja su predmet provjere ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene*

prethodne regulacije („Sl. list Crne Gore“, broj 031/19 od 03.06.2019. godine). Za relevantna tržišta usluga, na kojima će Agencija provjeriti ispunjenost Testa tri kriterijuma, Odlukom su određena sljedeća tržišta:

- 1) Maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, za fizička i pravna lica;
- 2) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji;
- 3) Maloprodajno tržište javno dostupne usluge međunarodnih poziva za pravna i fizička lica, koja se pruža na fiksnoj lokaciji;
- 4) Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže;
- 5) Veleprodajno tržište pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža.

2.4 Hronološki redosljed aktivnosti Agencije u postupku sprovođenja Testa tri kriterijuma

Evropski regulatorni okvir (Okvirna Direktiva Evropske komisije) upućuje da se prilikom određivanja relevantnih tržišta usluga i relevantnih geografskih tržišta uvažavaju nacionalne okolnosti i specifičnosti.

- Savjet Agencije je, na sjednici održanoj 16.04.2019. godine, nakon sagledavanja više faktora koji se odnose na veličinu i strukturu tržišta Crne Gore, postojeći nivo razvoja tržišta elektronskih komunikacija, kao i ciljeve regulatorne politike, usvojio Predlog Odluke o relevantnim tržištima usluga koja su predmet provjere ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije.
- Agencija je 17.04.2019. godine otvorila proces Javnih konsultacija na Predlog Odluke, a u skladu sa članom 33 stav 4 Zakona o elektronskim komunikacijama („Sl. list Crne Gore“, broj 40/13, 56/13 i 2/17) i Uputstvom o vođenju otvorenog konsultativnog procesa u sektoru elektronskih komunikacija (broj 0901–4834/1 od 03.10.2013. godine). Zainteresovane strane su pozvane da svoje komentare, sugestije i primjedbe na Predlog Odluke dostave najkasnije do 06.05.2019. godine, u pisanoj formi ili putem email–a Agencije (ekip@ekip.me).
- Operatori nijesu imali primjedbe i sugestije na Nacrt Odluke.
- Agencija za zaštitu konkurencije dostavila je Mišljenje broj 02–378/2 od 28.05.2019. godine kojim je iskazala saglasnost na predloženi tekst Odluke.
- Savjet Agencije je, na sjednici održanoj 28.05.2019. godine, donio *Odluku o relevantnim tržištima usluga koja su predmet provjere ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije* („Sl. list Crne Gore“, broj 031/19 od 03.06.2019. godine).
- U skladu sa Odlukom Agencija je pristupila provjeri ispunjenosti Testa tri kriterijuma na relevantnom veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže. Pri sprovođenju Testa tri kriterijuma Agencija je koristila podatke koji su joj na raspolaganju, a koje operatori u okviru redovnih izvještaja dostavljaju Agenciji.

3. DEFINICIJA RELEVANTNOG TRŽIŠTA USLUGA

Relevantno tržište je skup svih javno ponuđenih elektronskih komunikacionih usluga, koje su po svojim karakteristikama i namjeni međusobno zamjenjive na određenom geografskom području, pri datom nivou cijena.

Na osnovu Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija utvrđuje relevantna tržišta koja su podložna prethodnoj regulaciji, vodeći pri tom naročito računa o važećoj Preporuci Evropske komisije.

Isto tako, u skladu sa Zakonom, Agencija može odlukom utvrditi da su i druga relevantna tržišta, osim relevantnih tržišta iz Preporuke Evropske komisije, podložna prethodnoj regulaciji ako su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma.

Na osnovu člana 11 stav 1 tačka 18, člana 14 stav 1 tačka 6 i čl. 62, 63, 64, 65 i 66 Zakona o elektronskim komunikacijama („Sl. list Crne Gore”, broj 40/13, 56/13 i 02/17), a u vezi sa tačkom 3 Odluke o relevantnim tržištima usluga („Sl. list Crne Gore”, broj 02/17), po pribavljenom Mišljenju Agencije za zaštitu konkurencije broj: 02–378/2 od 28.05.2019. godine, a nakon sprovedenog konsultativnog procesa, Savjet Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost, na sjednici održanoj 28.05.2019. godine, donio je Odluku o relevantnim tržištima usluga koja su predmet provjere ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije. Odlukom je, između ostalih, određeno i *veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže* za relevantno tržište usluga na kojem će Agencija provjeriti ispunjenost Testa tri kriterijuma.

S obzirom da veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže nije dio važeće Preporuke o relevantnim tržištima podložnim prethodnoj regulaciji, potrebno je sprovođenje Testa tri kriterijuma radi ocjene postojanja efikasne konkurencije na relevantnom tržištu.

Utvrđivanje relevantnog tržišta predstavlja osnov za sprovođenje Testa tri kriterijuma, i u slučaju da su sva tri kriterijuma istovremeno zadovoljena, sprovodi se proces analize tržišta, koja se sastoji u određivanju relevantnog tržišta, procjeni postojanja jednog ili više operatora sa značajnom tržišnom snagom na tom tržištu, i određivanju regulatornih obaveza operatorima sa značajnom tržišnom snagom.

4. ODREĐIVANJE GRANICA RELEVANTNOG TRŽIŠTA ZA POTREBE SPROVOĐENJA TESTA TRI KRITERIJUMA

4.1 Opis postupka definisanja tržišta

U postupku određivanja relevantnog tržišta, odnosno granica relevantnog tržišta, Agencija ima obavezu da odredi relevantno tržište usluga i njegovu geografsku dimenziju, vodeći pritom posebno računa o relevantnim Smjernicama Evropske komisije o analizi tržišta i utvrđivanju značajne tržišne snage, kao i o relevantnoj pravnoj regulativi Evropske unije iz područja tržišne konkurencije.

Pri određivanju relevantnog tržišta, odnosno dimenzije usluga i geografske dimenzije, polazi se od utvrđivanja supstitucije na strani ponude i supstitucije na strani tražnje. Pomoću supstitucije na strani tražnje utvrđuju se usluge koje korisnici smatraju supstitutima, odnosno zamjenljivim uslugama. Supstitutivna usluga je svaka usluga koja s obzirom na svoja svojstva, cijenu, namjenu i navike korisnika može zamijeniti drugu uslugu i na taj način zadovoljiti istu potrebu korisnika. S druge strane, supstitutivnost (zamjenjivost) na strani ponude ukazuje na spremnost operatora da u kratkom, odnosno srednjem roku ponudi istovjetnu uslugu, bez izlaganja dodatnim troškovima.

Za razliku od potencijalne konkurencije, kod zamjenjivosti na strani ponude operator koji već pruža usluge u tom momentu odmah reaguje na povećanje cijene. Naime, potencijalnim konkurentima treba više vremena kako bi počeli nuditi istovjetnu uslugu na tržištu. U slučaju postojanja supstitucije na strani ponude već aktivni operatori se ne izlažu dodatnim troškovima, a ulazak potencijalnih konkurenata podrazumijeva značajne nenadoknadleve troškove (eng. *sunk cost*).

Jedan od načina kojim je moguće procijeniti postojanje supstitutivnosti (zamjenjivosti) na strani ponude i tražnje je primjena testa hipotetičkog monopola (hipotetičko povećanje cijene). U skladu sa navedenim testom, postavlja se pitanje šta se događa u situaciji malog, ali značajnog, trajnog povećanja cijena usluge uz pretpostavku da cijene svih drugih usluga ostanu iste, pri čemu se po pravilu u obzir uzima trajni rast cijena od 5% do 10%.

Definisanje relevantnog tržišta je prvi korak u postupku sprovođenja analize relevantnog tržišta. Prilikom definisanja određenog relevantnog tržišta uzimaju se u obzir očekivani ili predviđeni tehnološki ili ekonomski razvoj u nekom budućem vremenskom periodu koji se obično podudara sa rokom za sprovođenje narednog kruga analize relevantnog tržišta. Dakle, sagledavanje operativnih podataka i performansi, koji se odnose na raniji vremenski period, omogućava Agenciji projekciju razvoja i trendova na relevantnom tržištu do očekivanog roka za sprovođenje sljedeće analize relevantnog tržišta.

Relevantno tržište je skup svih javno ponuđenih elektronskih komunikacionih usluga, koje su po svojim karakteristikama i namjeni međusobno zamjenjive na određenom geografskom području, pri datom nivou cijena. Saglasno propisima Evropske unije o zaštiti konkurencije, relevantna tržišta imaju dvije dimenzije i to: relevantno tržište usluga i relevantno geografsko tržište.

Relevantno tržište usluga čine oni proizvodi, odnosno usluge, koji su, posmatrano sa pozicije krajnjeg korisnika, međusobno zamjenjivi zbog svojih karakteristika, cijena ili namjene. Jednostavnije rečeno, dimenziju relevantnog tržišta usluga čine svi ponuđeni proizvodi, odnosno usluge koji su po svojim karakteristikama, namjenama i cijenama međusobno zamjenjivi, tako da postoje efekti supstitucije na strani tražnje, na strani ponude ili mogućnost ulaska potencijalne konkurencije.

Geografsku dimenziju relevantnog tržišta čini područje na kojem su određeni operatori ili pružaoci usluga uključeni u ponudu i tražnju za proizvodima i uslugama, a na kojem su uslovi konkurencije dovoljno homogeni da se to područje razlikuje od susjednih područja gdje su uslovi konkurencije bitno drugačiji.

4.2 Karakteristike tržišta

4.2.1 Trenutno stanje na tržištu fiksnih mreža u cilju pružanja javno dostupne telefonske usluge koja se pruža na fiksnoj lokaciji u Crnoj Gori

Tokom perioda koji je relevantan za ovu analizu (od 2016. do 2018. godine), na crnogorskom tržištu javno dostupnu uslugu poziva iz javne fiksne telefonske mreže krajnjim korisnicima pružali su sljedeći operatori¹⁴:

1. Crnogorski Telekom A.D. Podgorica

Crnogorski Telekom A.D. je operator javne fiksne elektronske komunikacione mreže i operator javnih fiksnih elektronskih komunikacionih usluga. Fiksnu mrežu Crnogorskog Telekoma čine platforme za prenos govora koje se koriste za pružanje usluge telefonije korisnicima koji se nalaze na fiksnoj lokaciji. Platforme na kojima Crnogorski Telekom pruža korisnicima ovaj tip usluge su:

- PSTN javna komutirana telefonska mreža (koja se sastoji od dvije međunarodno tranzitne centrale);
- IMS (IP Multimedia Subsystem) – mreža koja se koristi za pružanje različitog skupa usluga koje korisnicima omogućavaju razmjenu multimedijalnog sadržaja. Mreža je standardizovana u skladu sa 3GPP specifikacijama (IMS Release 10). U Crnogorskom Telekomu se IMS platforma trenutno koristi za pružanje usluge prenosa govora (telefonija).

PSTN mreža Crnogorskog Telekoma služi isključivo za potrebe tranzita interkonekcionog saobraćaja što znači da su i nacionalni i međunarodni interkonekciono partneri koji koriste TDM tehnologiju povezani na ove centrale. Drugi operatori u Crnoj Gori se preko TDM tehnologije vezuju na mrežu Crnogorskog Telekoma, jer nijesu još spremni za IP interkonekciju. Ni jedan korisnik fiksne telefonije nije vezan na PSTN već isključivo na IMS tehnologiju. Proces migracije korisnika sa PSTN mreže na IMS mrežu je u potpunosti završen tako da Crnogorski Telekom svojim korisnicima nudi telefonske servise bazirane isključivo na IMS arhitekturi. IMS mreža se koristi za pružanje usluga fiksne telefonije, ali isto tako omogućava i čitav skup dodatnih servisa (suplementarnih servisa) koji osim funkcionalnosti uspostave telefonskog poziva nude i napredne mogućnosti upravljanja telefonskim pozivima (preusmjeravanje poziva, poziv na čekanje, zabrana dolaznih/odlaznih poziva, itd.).

¹⁴ Izvor teksta u vezi mrežne infrastrukture operatora je Izvještaj o stepenu razvoja javnih elektronskih komunikacionih mreža i usluga (2018. godina)

Operator može realizovati servise preko interkonekcionih tačaka Crnogorskog Telekoma: svoj odlazni i dolazni saobraćaj koji terminira u mreži Crnogorskog Telekoma, svoj odlazni i dolazni saobraćaj do elektronskih komunikacionih mreža drugih javnih operatora u Crnoj Gori, koji su interkonektovani na mrežu Crnogorskog Telekoma, svoj dolazni i odlazni saobraćaj u mreže međunarodnih operatora kao i ostale servise koji mogu biti dogovoreni i definisani Ugovorom o interkonekciji između Operatora i Crnogorskog Telekoma.

Arhitektura PSTN mreže Crnogorskog Telekoma sastoji se samo od jednog nivoa centrala: međunarodno/tranzitnog nivoa centrala koji čine dvije međunarodne centrale sa integrisanom STP funkcionalnošću:

- IC Podgorica;
- IC Bijelo Polje.

Dolazni i odlazni saobraćaj Operatora koji je povezan Crnogorski Telekom će proslijediti prema svojim pretplatnicima unutar pristupnog područja tačke na kojoj je realizovano povezivanje.

Crnogorski Telekom nudi tačke pristupa na svojim kombinovanim međunarodno/tranzitnim centralama za potrebe međunarodnog, nacionalnog tranzitnog saobraćaja (saobraćaja između Operatora i drugih nacionalnih Operatora u Crnoj Gori) kao i terminirajućeg saobraćaja u fiksnu mrežu Crnogorskog Telekoma. Obzirom da vrše usluge komutacije međunarodnog i nacionalnog telefonskog saobraćaja obje centrale imaju dodijeljenu međunarodnu (ISPC) i nacionalnu signalnu tačku (NSPC), koje su prikazane u Tabeli 1.

Tabela br.1 Međunarodne i nacionalne signalne tačke međunarodno/tranzitnih centrala u PSTN mreži Crnogorskog Telekoma

Centrala	Lokacija	Međunarodni kod signalizacione tačke – ISPC*	
		ITU-T	Decimal
IE Podgorica	Podgorica	2-040-2	4418 (NI=0)
IE Bijelo Polje	Bijelo Polje	2-040-4	4420 (NI=0)

* Međunarodni signalizacioni nivo (mrežni indikator NI = 0) međunarodno / tranzitnih centrala IE Podgorica i IE Bijelo Polje

Centrala	Lokacija	Nacionalni kod signalne tačke (NSPC) **
IE Podgorica	Podgorica	10370 (NI = 2)
IE Bijelo Polje	Bijelo Polje	10369 (NI = 2)

* Nacionalni signalizacioni nivo (mrežni indikator NI = 2) međunarodno / tranzitnih centrala IE Podgorica i IE Bijelo Polje

Izvor: Referentna interkonekciona ponuda za fiksnu mrežu Crnogorskog Telekoma a.d Podgorica

Usluga započinjanja (originacije) poziva obuhvata usluge u kojima operator prenosi, na osnovu koda za odabir operatora, pozive koje generišu krajnji korisnici operatora unutar sopstvene mreže ili prema drugim mrežama, na pristupnu tačku drugog operatora.

Usluga započinjanja (originacije) poziva pruža se zavisno od tačke međupovezivanja koja može biti unutar lokalnog ili nacionalnog pristupnog područja. Ako se operator spoji na lokalnoj pristupnoj tački, može se koristiti uslugama lokalnog započinjanja (originacije) poziva samo na području koje pokriva dotična lokalna pristupna tačka. Kod nacionalnog saobraćaja mogućnost je da operator može koristiti usluge nacionalnog polaznog saobraćaja.

Povezivanje mreže Crnogorskog Telekomu i mreže Operatora se realizuje preko jednog ili više interkonekcionih linkova. Svaki interkonekcioni link predstavlja vezu između jedne od pristupnih tačaka Crnogorskog Telekomu i jednog od interkonekcionih čvorova u mreži Operatora.

Crnogorski Telekom nudi metode međusobnog povezivanja:

- a) Povezivanje na lokaciji Operatora – Interkonekcioni vod obezbjeđuje Crnogorski Telekom
 - b) Povezivanje na lokacijama Crnogorskog Telekomu – Interkonekcioni vod obezbjeđuje Operator
- a) *Povezivanje na lokaciji Operatora – Interkonekcioni vod obezbjeđuje Crnogorski Telekom.* – Crnogorski Telekom će na zahtjev Operatora obezbijediti povezivanje mreže Crnogorskog Telekomu i mreže Operatora sa inicijalnim kapacitetom koji će biti dogovoren između Operatora i Crnogorskog Telekomu. Minimalni inicijalni kapacitet interkonekcionog voda za svaku pristupnu tačku je 2Mb/s. Minimalna nadogradnja kapaciteta za svaku pristupnu tačku je 2 Mb/s. Osnovni način realizacije interkonekcionih vodova je preko jednog prenosnog puta. Crnogorski Telekom od Operatora zahtijeva obezbjeđivanje odgovarajućeg prostora i uslova za montažu svoje opreme na lokaciji Operatora bez nadoknade, što podrazumijeva i obezbjeđivanje dostupnosti i prohodnosti kablovskih trasa po kojima će biti realizovan prenosni put u unutrašnjosti objekta u kojem se nalazi oprema Operatora. Sva oprema instalirana od strane Crnogorskog Telekomu na lokaciji Operatora u svrhu realizacije interkonekcije ostaje u vlasništvu Crnogorskog Telekomu.
- b) *Povezivanje na lokacijama Crnogorskog Telekomu – Interkonekcioni vod obezbjeđuje Operator.* – Ukoliko za to postoje tehnički i prostorni uslovi, Crnogorski Telekom će Operatoru obezbijediti uslugu kolokacije opreme za potrebe interkonekcije u i na objektima Crnogorskog Telekomu, kao i povezivanje kolocirane opreme sa svojim pristupnim tačkama. Sva oprema instalirana od strane Operatora na lokaciji Crnogorskog Telekomu u svrhu realizacije interkonekcije ostaje u vlasništvu Operatora.

Kolokacija, je predviđena isključivo za telekomunikacionu opremu/infrastrukturu Operatora koja je neophodna za realizaciju interkonekcije sa mrežom Crnogorskog Telekomu. Mikrolokacije na kojima se nudi usluga kolokacije su građevinski objekti, zemljišta i stubovi koji pripadaju Telekomunikacionim centrima Crnogorskog Telekomu u kojima se nalaze pristupne tačke.

Prema Referentnoj interkonekcionoj ponudi Crnogorskog Telekomu realizacija međusobne interkonekcije dva ili više Operatora koji su kolocirani u objektima Crnogorskog Telekomu moguća je samo putem usluga iznajmljenog voda ili nacionalnog tranzita posredstvom prenosne ili komutacione opreme Crnogorskog Telekomu na komercijalnoj osnovi.

Crnogorski Telekom je u periodu relevantnom za ovu analizu pružao javno dostupnu uslugu poziva iz javne fiksne telefonske mreže krajnjim korisnicima na teritoriji svih opština u Crnoj Gori.

2. M:tel d.o.o.

M:tel d.o.o. je operator javne mobilne elektronske komunikacione mreže i operator javne fiksne elektronske komunikacione mreže za usluge: javno dostupnih telefonskih usluga u fiksnoj elektronskoj komunikacionoj mreži, javno dostupnih usluga u mobilnoj elektronskoj komunikacionoj mreži, usluga prenosa i distribucije audio–vizuelnih medijskih sadržaja (izuzima

zemaljsku radio–difuziju), usluga pristupa internetu, usluga prenosa podataka i usluga iznajmljenih linija. Pored usluga GSM i UMTS mreže, M:tel nudi i usluge fiksne telefonije i Interneta zasnovanog na WiMAX tehnologiji, kao i putem GPON optičke i HFC hibridno optičko–koaksijalne mreže.

M:tel je u periodu relevantnom za ovu analizu pružao javno dostupnu uslugu poziva iz javne fiksne telefonske mreže krajnjim korisnicima u 18 opština u Crnoj Gori: Andrijevića, Bar, Berane, Bijelo Polje, Budva, Cetinje, Danilovgrad, Herceg Novi, Kolašin, Kotor, Mojkovac, Nikšić, Pljevlja, Podgorica, Rožaje, Tivat i Ulcinj.

3. Telemach d.o.o.

Telemach d.o.o. je operator javne fiksne elektronske komunikacione mreže i operator javnih fiksnih elektronskih komunikacionih usluga: pristupa Internetu, fiksne telefonije i distribucije audio–vizuelnih medijskih sadržaja. Usluge fiksne telefonije pruža putem GPON optičke i HFC hibridno optičko–koaksijalne mreže.

Telemach je u periodu relevantnom za ovu analizu pružao javno dostupnu uslugu poziva iz javne fiksne telefonske mreže krajnjim korisnicima, u 9 opština u Crnoj Gori: Bar, Bijelo Polje, Budva, Herceg Novi, Kotor, Nikšić, Pljevlja, Podgorica i Tivat, putem sopstvene mreže i veleprodajnih usluga zakupa telekomunikacione kanalizacije Crnogorskog Telekom i Komunalnih usluga Podgorica.

4. Telenor d.o.o.

Telenor d.o.o. je operator javne mobilne elektronske komunikacione mreže i operator javne fiksne elektronske komunikacione mreže za usluge: javno dostupnih usluga u mobilnoj elektronskoj komunikacionoj mreži, javno dostupnih telefonskih usluga u fiksnoj elektronskoj komunikacionoj mreži, usluga pristupa internetu, usluga prenosa podataka, usluga iznajmljenih linija, usluga zakupa elektronske komunikacione infrastrukture, usluge prenosa govora preko mreža baziranih na Internet protokolu, usluge iznajmljivanja optičkih vlakana (dark fiber) i usluge sa dodatnom vrijednošću. Platforma na kojoj Telenor pruža uslugu fiksne telefonije je IMS (IP Multimedia Subsystema) platforma.

Telenor je u periodu relevantnom za ovu analizu pružao javno dostupnu uslugu poziva iz javne fiksne telefonske mreže isključivo biznis korisnicima (pravnim licima) samo u 11 opština u Crnoj Gori: Bar, Berane, Bijelo Polje, Budva, Cetinje, Danilovgrad, Herceg Novi, Nikšić, Pljevlja, Podgorica i Tivat, putem sopstvene mreže i veleprodajnih usluga zakupa telekomunikacione kanalizacije Crnogorskog Telekom i Komunalnih usluga Podgorica.

5. IP Mont d.o.o.

IP Mont d.o.o. je operator javnih elektronskih komunikacionih mreža i usluga, registrovan za obavljanje elektronske komunikacione usluge prenosa govora putem mreža baziranih na Internet protokolu (izbor i predizbor operatora, prepaid calling cards, Call Shop i SIP korisnici).

IP Mont je u periodu relevantnom za ovu analizu pružao usluge VoIP–a *postpaid* odnosno *prepaid* korisnicima koji su pretplatnici fiksne mreže Crnogorskog Telekom, korišćenjem servisa „Izbor operatora” (eng. *Carrier Selection* – CS) biranjem kratkog koda 1011.

4.2.2 Trenutni status operatora sa značajnom tržišnom snagom na tržištu međunarodnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji

Tokom perioda koji je relevantan za ovu analizu, Crnogorski Telekom je imao status operatora sa značajnom tržišnom snagom na veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže.

4.3 Relevantno tržište u dimenziji usluga

Važeća Preporuka Evropske komisije, ne obuhvata veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže kao tržište koje je podložno prethodnoj regulaciji. Evropska komisija je stala da je djelotvornom regulacijom na veleprodajnom nivou, moguće osigurati konkurenciju na maloprodajnom nivou. Međutim, nacionalna regulatorna tijela su ovlašćena i sama da utvrde pojedina tržišta, koja se razlikuju od onih koja su navedena u Preporuci, podložna prethodnoj regulaciji, zavisno od prilika u zemlji, i uz uslov da se dokaže da su na tom tržištu zadovoljena sva tri kriterijuma iz Testa tri kriterijuma.

Supstitutivna usluga je svaka usluga koja s obzirom na svoja svojstva, cijenu, namjenu i navike korisnika može zamijeniti drugu uslugu i na taj način zadovoljiti istu potrebu korisnika.

Polazna tačka za određivanje granica tržišta podložnih *ex-ante* regulaciji je analiza maloprodajnog nivoa, odnosno utvrđivanje zamjenjivosti usluga na maloprodajnom nivou, s obzirom da iz iste proizilazi tražnja za uslugama na veleprodajnom nivou.

Agencija je mišljenja da se veleprodajno tržište usluge započinjanja (originacije) poziva ne može posmatrati nezavisno od odgovarajućeg maloprodajnog nivoa, koje obuhvata aktivnosti povezane s komercijalnim pružanjem usluge poziva krajnjih korisnika iz određene fiksne mreže.

4.3.1 Analiza stepena supstitucije na strani tražnje/ponude

Pri definisanju tržišta usluga određuju se usluge koje korisnik smatra supstitutima u pogledu, namjene, funkcionalnosti i cijena na datom tržištu. Stepenn supstitucije se određuje pomoću:

- Stepenn supstitucije na strani tražnje (eng. *Demand side substitutability*), i
- Stepenn supstitucije na strani ponude (eng. *Supply side substitutability*).

Stepenn supstitucije na strani tražnje na maloprodajnom nivou predstavlja stepenn supstitucije javno dostupnih elektronskih komunikacionih usluga na relevantnom tržištu zbog kojih krajnji korisnici mogu odgovoriti na povećanje cijene jedne usluge prelaskom na korišćenje druge usluge istog operatora ili iste, odnosno supstitutivne usluge drugih operatora na relevantnom tržištu. Supstitucija na strani tražnje dešava se u trenutku kada korisnik određene usluge prelazi na druge, supstitutivne usluge kao odgovor na relativno povećanje cijene usluge koju koristi.

Ukoliko operator koji nudi određenu uslugu, poveća cijenu te usluge, korisnici su u mogućnosti da pređu na supstitutivne usluge drugih operatora, pa na taj način operatora koji je povećao cijenu

svoje usluge prisile da cijene vrati na nivo na koji su bile prije povećanja, iz razloga što će početi da gubi svoje korisnike, a samim tim i prihode. Primjena ovog argumenta zavisi od supstitucije na strani tražnje, odnosno, što je supstitucija na strani tražnje jače izražena, operatori su više ograničeni u povećanju cijena svojih usluga krajnjim korisnicima.

Agencija će odrediti granice veleprodajnog tržišta poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, na način što će utvrditi usluge koje korisnici smatraju supstitutivnim uslugama. Agencija smatra da, kao polaznu osnovu na kojoj se utvrđuju supstitutivne usluge, treba uzeti uslugu koja je najzastupljenija.

Prilikom određivanja usluga koje se mogu smatrati supstitutivnim uslugama, a za koje se korisnik može opredijeliti umjesto usluge poziva u određenu fiksnu mrežu, potrebno je proučiti ponašanje korisnika pri čemu u obzir trebaju uzeti njegove navike i osjetljivost na promjene cijena usluga. Osnovno je pitanje, da li korisnik može u slučaju (hipotetičkog) povećanja cijene usluge jednog operatora, istu zamijeniti drugom uslugom istog ili nekog drugog operatora, kao odgovor na malo, ali značajno, trajno povećanje cijena.

4.3.2 Analiza stepena supstitucije na strani tražnje – maloprodajni nivo

Potrebno je sagledati zamjenjivost na strani tražnje na maloprodajnom nivou, s obzirom da iz iste proizilazi tražnja za uslugama na veleprodajnom nivou. U ovom slučaju tražnja za veleprodajnom uslugom započinjanja (originacije) poziva odgovara usluga odlaznog poziva na maloprodajnom nivou.

Zamjenjivost na strani tražnje na maloprodajnom nivou predstavlja zamjenjivost javno ponuđenih elektronskih komunikacionih usluga kao odgovor krajnjih korisnika na malo, ali značajno, trajno povećanje cijena elektronskih komunikacionih usluga određenog operatora.

Maloprodajna usluga poziva odnosno javno dostupna telefonska usluga koja se pruža na fiksnoj lokaciji, a koja se po svojim tehničkim karakteristikama bazira na veleprodajnoj usluzi započinjanja (originacije) poziva, odnosi se na sve vrste poziva krajnjeg korisnika iz fiksne mreže, prema geografskim i negeografskim brojevima i kratkim kodovima, kao što su:

- pozivi prema geografskim brojevima (prema nacionalnim fiksnim mrežama – unutar iste ili ka drugoj fiksnoj mreži);
- pozivi prema brojevima u nacionalnim mobilnim elektronskim komunikacionim mrežama;
- pozivi prema međunarodnim brojevima;
- pozivi prema negeografskim brojevima (brojevima za usluge s dodatom vrijednosti, VoIP operatoru);
- pozivi prema brojevima posebnih službi i usluga (kratki kodovi);
- pozivi putem servisa izbora operatora

Riječ je o uslugama koje su dio cjeline, ali ne i o međusobno supstitutivnim uslugama. Zaključivanjem pretplatničkog odnosa krajnji korisnik ima mogućnost ostavriavanja svih navedenih vrsta poziva.

Javno dostupnu telefonsku uslugu koja se pruža na fiksnoj lokaciji krajnjim korisnicima operatori mogu ponuditi putem sopstvene infrastrukture (bakarna infrastruktura, infrastruktura zasnovana

na optičkim vlaknima, kablovska infrastruktura ili fiksni bežični pristup) ili korištenjem veleprodajnih usluga, pri čemu mogu koristiti veleprodajne usluge direktnog pristupa (usluga pristupa lokalnoj petlji ili usluga veleprodajnog širokopojasnog pristupa) ili putem usluge izbora operatora. Zajedno s uslugom izbora operatora operatori imaju mogućnost da koriste i veleprodajnu uslugu iznajmljivanja pretplatničkih linija.

Agencija je razmatrala alternativne načine komuniciranja, koje bi korisnici mogli koristiti u slučaju da se poveća cijena započinjanja (originacije) poziva i njihov stvarni uticaj na cijenu započinjanja (originacije) poziva.

4.3.2.1 Pozivi započeti iz javnih mobilnih telefonskih mreža kao supstitutivna usluga pozivima započetim iz javnih fiksnih telefonskih mreža

Pri određivanju relevantnog tržišta usluga javno dostupne telefonske usluge prvenstveno se razmatra stepen supstitucije poziva iz javnih fiksnih telefonskih mreža pozivima iz javnih mobilnih telefonskih mreža. S obzirom da krajnji korisnik koji želi da ostvari poziv, može to učiniti koristeći fiksnu ili mobilnu telefonsku mrežu, izbor korisnika će opredijeliti funkcionalnost i cijene usluga, kao i njegova odluka da pozive iz fiksne telefonske mreže zamijeni pozivima iz mobilne telefonske mreže na bazi pojedinog ili svih poziva.

Za razliku od poziva koji potiču iz fiksnih pristupnih mreža, pozivi realizovani putem mobilnih mreža omogućavaju krajnjim korisnicima da koriste javne govorne usluge nezavisno od lokacije na kojoj se nalaze. Mobilnost najjasnije prikazuje funkcionalne razlike između poziva iz fiksnih i poziva iz mobilnih telefonskih mreža. Dok je pristup mobilnim mrežama moguć nezavisno od lokacije, pristup fiksnim mrežama moguć je samo na fiksnoj lokaciji. Iz prethodno navedenog se lako može zaključiti kako je korisnik koji ostvaruje pristup i mobilnoj i fiksnoj mreži, u mogućnosti da zamijeni samo pozive iz fiksne mreže pozivima iz mobilne, ali ne i obrnuto. Da bi se ove dvije vrste poziva mogle smatrati supstitutima, potrebno je da iste budu zamjenjive u oba smjera, a što ovdje nije slučaj. Uprkos brojnim pogodnostima, i dalje postoje bitne razlike koje idu u prilog tome da se pozivi realizovani putem mobilnih mreža prije mogu smatrati dopunskom nego supstitutivnom uslugom pozivima koji se realizuju putem klasičnih fiksnih pristupnih mreža.

Realizovanje poziva putem fiksnih mreža se može smatrati uslugom koja se prije svega vezuje za domaćinstva ili preduzeća i uobičajeno se koristi od strane više lica, dok je pristup putem mobilnih mreža personalizovana usluga koja je namijenjena pojedincu, vlasniku mobilnog telefona i odgovarajuće SIM kartice. Navike korisnika da jednu fiksnu liniju koristi više lica, dok pozive putem mobilne mreže preko jedne SIM kartice uobičajeno ostvaruje samo jedno lice, zajedno sa činjenicom da su cijene poziva realizovanih iz mobilnih mreža i dalje više od cijene poziva realizovanih iz fiksnih mreža, što naročito dolazi do izražaja kada se prekorače besplatni minuti u okviru tarifnih paketa, idu u prilog navedenoj tvrdnji.

Dakle, osim navedenih funkcionalnih razlika, između poziva započetih iz fiksnih telefonskih mreža i onih započetih iz mobilnih telefonskih mreža, postoje i značajne cjenovne razlike koje utiču na razmišljanje i navike krajnjih korisnika.

Pregled br.1 Uporedne maloprodajne cijene poziva iz mreža mobilnih operatora koje završavaju u mobilnim, odnosno fiksnim mrežama (u € sa PDV-om)

Naziv operatora	Cijene sa PDV-om	
	Cijena poziva unutar sopstvene mobilne mreže	Cijena poziva ka fiksnoj mreži
Crnogorski Telekom	0,1322€	0,1322€
Telenor	0,159€	0,159€
M:tel	0,152€	0,152€

Izvor: Cjenovnici operatora 2018.g.

Izvor: Cjenovnik postpaid usluga Crnogorskog Telekom a.d Podgorica za fizička lica, Cjenovnik mobilnih paketa i usluga M:tel d.o.o. i Cjenovnik za postpaid tarifne pakete Telenor d.o.o.

Pregled br.2 Uporedne maloprodajne cijene poziva iz mreža operatora fiksne telefonije koji završavaju u fiksnim, odnosno mobilnim mrežama (u € sa PDV-om)

Naziv operatora	Cijene sa PDV-om		
	Cijena poziva unutar sopstvene fiksne mreže	Cijena poziva ka ostalim fiksnim mrežama u CG	Cijena poziva ka mobilnim mrežama u CG
Crnogorski Telekom (Standardna ponuda)	u periodu jakog saobraćaja 0,0151€ lokal 0,0191€ međugrad	0,0428€	u periodu jakog saobraćaja 0,0587€
	u periodu slabog saobraćaja 0,0109€ lokal 0,0134€ međugrad		u periodu slabog saobraćaja 0,0397€
M:tel	0,015€	0,045€	0,060€
Telemach	0,014€	0,014€	0,060€

Izvor: Cjenovnici operatora 2018.g.

Izvor: Cjenovnik usluga Crnogorskog Telekom a.d. Podgorica u javnoj elektronskoj komunikacionoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička lica, Cjenovnik poziva u fiksnoj telefoniji M:tel d.o.o. i Ponuda sa cjenovnikom Telemach d.o.o.

Upoređivanjem cijena poziva iz fiksne i poziva iz mobilne mreže, shodno prethodnim pregledima, Agencija zaključuje da čak i hipotetičko povećanje cijena poziva iz fiksnih mreža, ne bi uticalo na potpunu zamjenjivost istih pozivima iz mobilnih mreža. Naime, čak i uz navedeno povećanje, cijene poziva iz fiksnih mreža ostale bi niže od cijena poziva iz mobilnih prema fiksnim mrežama. Slično važi i za pozive prema mobilnim mrežama, tako da su cijene poziva iz mobilnih prema fiksnim mrežama više od cijena poziva upućenih iz fiksnih prema fiksnim mrežama. Imajući u vidu da ove vrste poziva nisu međusobno potpuno zamjenjive, kao i usled prethodno utvrđenih cjenovnih razlika, pozivi započeti iz mobilnih mreža ne mogu se, na strani tražnje, smatrati supstitutivnom uslugom pozivima započetim iz fiksnih mreža.

U skladu sa navedenim, Agencija zaključuje da se pozivi započeti iz javnih mobilnih telefonskih mreža ne mogu smatrati kao supstitutivna usluga pozivima započetim iz javnih fiksnih telefonskih mreža.

4.3.2.2 Pozivi putem internet protokola (VoIP) kao supstitutivna usluga pozivima započetim iz javnih fiksnih telefonskih mreža

Pozivi kod kojih se prenos govora pruža putem internet protokola, VoIP (eng. *Voice over Internet Protocol – VoIP*) pozivi, i koji u potpunosti prolaze kroz mrežu operatora posebnim virtuelnim kanalom koji je namijenjen govoru, je maloprodajna javno dostupna telefonska usluga. Ova usluga obuhvata sve vrste prenosa govora putem internet protokola, koji mogu biti upravljani i neupravljani.

Neupravljane (eng. *non-managed*) VoIP pozive karakteriše prenos govora koja se pruža putem internet protokola i koji istovremeno u jednom svom dijelu prolazi kroz javni internet, što onemogućava uslugu koja po kvalitetu odgovara javno dostupnoj telefonskoj usluzi u fiksnoj mreži, i kao takva ne predstavlja supstitut pozivima koji potiču iz fiksnih mreža. Neupravljani pozivi najčešće se pružaju kao OTT (eng. *Over the Top*) usluge. Ovakve vrste usluga se u većini slučajeva ograničavaju na ostvarivanje poziva do drugih korisnika koji upotrebljavaju istu OTT aplikaciju. Pored toga, i korisnik koji zove i pozvani korisnik moraju biti ulogovani na istu aplikaciju, za čiju su im upotrebu potrebni posebni uređaji poput smart telefona, tableta ili računara. U skladu s navedenim, Agencija smatra da se neupravljani pozivi putem OTT aplikacija ne mogu se smatrati odgovarajućim supstitutom standardnoj (IMS) javno dostupnoj telefonskoj usluzi gledano na strani tražnje.

Upravljane (eng. *managed*) VoIP pozive karakteriše prenos govora koji se pruža putem internet protokola i koji u potpunosti prolazi kroz mrežu operatora, koji omogućava poseban virtuelni kanal za prenos govora i garantuje se kvalitet usluge kroz cijelu mrežu. U analiziranom periodu operatori su javno dostupnu telefonsku uslugu putem internet protokola uz obezbjeđenje posebnog virtuelnog kanala omogućavali preko bakarne infrastrukture, primjenom xDSL tehnologije, preko optičke infrastrukture ili preko hibridne *fiber*-koaksijalne mreže. Upravljani pozivi ostvareni putem internet protokola se po svojim funkcionalnim i cjenovnim karakteristikama ne razlikuju od poziva realizovanih putem klasične fiksne PSTN mreže i POTS priključka, te se može zaključiti da predstavljaju dio istog relevantnog tržišta, uz određena geografska ograničenja koja se odnose na dostupnost širokopojasnog pristupa koja nije uniformna na cijeloj teritoriji Crne Gore. Osim Crnogorskog Telekom, mogućnost da ostvare upravljane pozive preko optičkih mreža realizovali su i ostali operatori, ali u značajno manjoj mjeri.

Dakle, IMS tehnologija koju koristi Crnogorski Telekom i IP tehnologija koju koriste ostali operatori osiguravaju garantovani kvalitet govorne usluge pošto koriste posebni virtuelni kanal za prenos govora (VoIP pozivi koji osiguravaju poseban virtuelni kanal za prenos govora). Iz tog razloga Agencija smatra da se VoIP pozivi koji osiguravaju poseban virtuelni kanal za prenos govora (upravljani VoIP pozivi ostvareni putem internet protokola) mogu smatrati odgovarajućim supstitutom standardnoj (IMS) javno dostupnoj telefonskoj usluzi gledano na strani tražnje.

4.3.2.3 Pozivi putem usluge izbora operatora (eng. *Carrier selection*)

U skladu s referentnom ponudom, Crnogorski Telekom nudi uslugu polaznih poziva alternativnom operatoru putem servisa izbora operatora. Ovaj servis omogućava krajnjim korisnicima Crnogorskog Telekom da pri svakom pozivu, biranjem koda za izbor operatora 10XX, izaberu operatora preko kojeg će ostvarivati određene pozive.

Svi odlazni pozivi krajnjih korisnika fiksne mreže Crnogorskog Telekom se usmjeravaju ka izabranom alternativnom operatoru preko tačke interkonekcije. Kada Telekom, u interkonekcionoj tački, preda poziv alternativnom operatoru preko servisa polaznog poziva, za dalje usmjeravanje poziva odgovoran je alternativni operator. U slučaju da se alternativni operator želi povezati na neku od međunarodno/tranzitnih centrala Crnogorskog Telekom, Telekom će omogućiti prenos poziva od krajnjih korisnika Crnogorskog Telekom sa područja cijele teritorije Crne Gore prema izabranom alternativnom operatoru (nacionalni odlazni pozivi).

Usluge koje su krajnjim korisnicima Crnogorskog Telekom dostupne putem servisa Izbor operatora (eng. *Carrier Selection* – CS) su:

- a) lokalni pozivi – korisnik bira pristupni kod Operatora 10XX (CAC) i nacionalni broj pretplatnika (SN): CAC + SN
- b) međugradski pozivi – korisnik bira pristupni kod Operatora 10XX (CAC), broj „0“, međumjesni kod (TC) i nacionalni broj pretplatnika (SN): CAC + 0 + TC + SN
- c) pozivi ka mobilnim, 077 i 078 mrežama – korisnik bira pristupni kod Operatora 10XX (CAC), broj „0“, pristupni kod (SDN) i pretplatnički broj (SN): CAC + 0 + SDN + SN
- d) međunarodni pozivi – korisnik bira pristupni kod Operatora 10XX, međunarodni pristupni kod „00“ praćen međunarodnim kodom odredišne zemlje (CC) i broj pretplatnika (SN): CAC + 00 + CC + NDC + SN

U skladu s referentnom ponudom, Crnogorski Telekom nudi uslugu odlaznih poziva alternativnom operatoru putem servisa Predizbor Operatora (eng. *Carrier Pre-Selection* – CPS). Ovaj servis omogućava krajnjim korisnicima fiksne mreže Crnogorskog Telekom da pri svakom pozivu automatski izaberu alternativnog operatora preko kojeg će ostvarivati određene kategorije poziva, bez potrebe za biranjem pristupnog koda alternativnog operatora.

Potrebno je uspostaviti posebne jednosmjerne interkonekzione linkove između alternativnog operatora i Crnogorskog Telekom po kojima će se rutirati saobraćaj generisan putem usluge Predizbora operatora.

Identifikacija korisnika Crnogorskog Telekom koji realizuje poziv vrši se preko identifikacije pozivne linije (CLI) koju Crnogorski Telekom predaje alternativnom operatoru preko tačke interkonekcije. Usluga je dostupna alternativnom operatoru 24 sata na dan, svakog dana u godini, sa kvalitetom usluge koji odgovara standardnom kvalitetu nacionalnih poziva koji Crnogorski Telekom nudi svojim korisnicima.

Usluge koje su krajnjim korisnicima fiksne mreže Crnogorskog Telekom dostupne putem usluge Predizbora operatora su:

- a) lokalni pozivi
- b) međugradski pozivi, pozivi ka mobilnim, 077 i 078 mrežama
- c) međunarodni pozivi
- d) pozivi prema 0800 numeracijama, uslugama sa dodatnom vrijednošću (numeracija 094 i 095) i prema kratkim kodovima;
- e) svi pozivi.

Uspostavljanje usluge Predizbora operatora sadrži uslov da Crnogorski Telekom obezbijedi ovu uslugu prethodnim zaključivanjem Ugovora o interkonekciji. Krajnji korisnik se za uslugu CPS obraća direktno Operatoru kojeg je u tu svrhu odabrao. CPS usluga se ostvaruje zaključivanjem ugovora između krajnjeg korisnika Crnogorskog Telekoma i Operatora. Operator je dužan da dostavi Crnogorskom Telekomu na uvid ugovor između krajnjeg korisnika Crnogorskog Telekoma i Operatora, kao i zahtjev za implementaciju usluge Predizbora operatora.

Alternativni operator samostalno određuje uslove i cijene pružanja usluge korisnicima putem usluge Izbor operatora i u skladu sa tim samostalno uređuje svoj odnos sa korisnicima.

IP Mont, kao alternativni operator, omogućava pojednostavljenu uslugu korišćenja *prepaid* kartica "1011" korisnicima koji je koriste samo sa jednog određenog telefonskog broja. Fizičkim licima koja posjeduju telefonski priključak na fiksnoj mreži Crnogorskog Telekoma IPMONT nudi uslugu ostvarivanja međunarodnih poziva putem servisa "izbor operatora" po cijenama znatno povoljnijim od uobičajenih. Pri tome, korisnik zadržava postojeći telefonski broj preko mreže Crnogorskog Telekoma, tako da i dalje ima neograničenu mogućnost pozivanja svih destinacija (lokalni pozivi, pozivi unutar Crne Gore i međunarodni pozivi).

Funkcionalno, usluga poziva putem izbora operatora predstavlja uslugu identičnu pozivu iz mreže operatora koji pruža uslugu pristupa krajnjem korisniku, i u mogućnosti je stvoriti značajan konkurentski pritisak na povećanje cijena hipotetičkog monopoliste, odnosno, u slučaju povećanja maloprodajnih cijena poziva hipotetičkog monopoliste, krajnji korisnici mogu da pređu na identične usluge drugog operatora, odnosno na usluge koje se pružaju putem usluge izbora operatora.

Sa uvođenjem novih servisa alternativni operator ponudio bi pružanje javne usluge iznajmljenih linija (SDH/TDM i Eth) i pružanje javne usluge pristupa Internetu preko SDH sistema i sopstvene ili iznajmljene optičke infrastrukture.

Pregled br.3 Cijene poziva u trajanju od 1 minuta koji završavaju u fiksnim mrežama

Tarifne zone	Cijene sa PDV-om	
	Crnogorski Telekom	IP Mont
Poziv prema Srbiji	0,1198 €	0,10 €
Poziv prema BiH	0,1198 €	0,12 €
Poziv prema Hrvatskoj	0,1198 €	0,12 €
Međunarodni poziv EVROPA	0,1101 €	0,10 € (većina evropskih zemalja)
Međunarodni poziv (SAD i Kanada)	0,0629 €	0,16 € (Kanada) 0,08 € (SAD)
Međunarodni poziv SVIJET	0,3666 €	0,16 € (Australija, Argentina)

Izvor: Cjenovnici operatora 2018.g.

Izvor: Cjenovnik usluga Crnogorskog Telekoma a.d. Podgorica u javnoj elektronskoj komunikacionoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička lica i Cjenovnik IP Mont d.o.o. za pozive prema svim destinacijama za VoIP servis izbora operatora

Pregled br.4 Cijene poziva u trajanju od 1 minuta koji završavaju u mobilnim mrežama

Tarifne zone	Cijene sa PDV-om	
	Crnogorski Telekom	IP Mont
Poziv prema Srbiji	0,2069 €	0,30 €
Poziv prema BiH	0,2723 €	0,30 €
Poziv prema Hrvatskoj	0,2723 €	0,24 €
Međunarodni poziv EVROPA	0,2287 €	0,20 € (Njemačka, Luksemburg, Holandija) 0,24 € (većina evropskih zemalja)
Međunarodni poziv (SAD i Kanada)	0,0629 €	0,16 € (Kanada) 0,08 € (SAD)
Međunarodni poziv SVIJET	0,5506 €	0,20 € (Australija)

Izvor: Cjenovnici operatora 2018.g.

Izvor: Cjenovnik usluga Crnogorskog Telekoma a.d. Podgorica u javnoj elektronskoj komunikacionoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička lica i Cjenovnik IP Mont d.o.o. za pozive prema svim destinacijama za VoIP servis izbora operatora

U segmentu usluga poziva prema Srbiji, Hrvatskoj i BiH, cijene kod alternativnog pružaoca usluga u poređenju sa cijenama referentnih usluga koje primjenjuje Crnogorski Telekom su približno iste. Takva situacija je bila i u prethodnom analiziranom periodu.

Cijene međunarodnih poziva za tarifnu zonu Evrope za pozive koji se završavaju u fiksnim mrežama niže su kod alternativnog operatora, dok su cijene koje završavaju u mobilnim mrežama u prosjeku iste. U prethodnom analiziranom periodu IP Mont je nudio svoje usluge po značajno nižim cijenama u poređenju sa cijenama Crnogorskog Telekoma. Cijene međunarodnih poziva prema SAD i Kanadi sada su niže kod Crnogorskog Telekoma, dok je u prethodno analiziranom periodu IP Mont nudio svoje usluge po značajno nižim cijenama. Pozivi prema međunarodnoj tarifnoj zoni Svijet i u ovom posmatranom periodu niže su kod alternativnog operatora.

Shodno svemu navedenom, Agencija smatra da pozivi putem usluge izbora operatora, pa eventualno i predizbora mogu predstavljati supstitutivne usluge pozivima iz javne fiksne telefonske mreže.

Zaključak – maloprodajni nivo

Na osnovu prethodno navedenih razmatranja, Agencija zaključuje da potražnja za veleprodajnom uslugom započinjanja (originacije) poziva proizlazi iz potražnje za uslugama poziva na maloprodajnom nivou: VoIP pozivi koji osiguravaju poseban virtuelni kanal za prenos govora i standardni IMS pozivi, nezavisno da li se ti pozivi pružaju putem sopstvene infrastrukture, putem veleprodajne usluge izbora/predizbora operatora, kao i nezavisno od toga prema kojim su brojevima upućeni (geografskim brojevima, negeografskim brojevima ili kratkim kodovima).

4.3.3 Analiza stepena supstitucije na strani tražnje – veleprodajni nivo

Eksplanatornim memorandumom (dokument koji je objavljen uz Preporuku Evropske komisije o relevantnim tržištima koja podliježu *ex-ante* regulaciji) definisano je da se relevantno tržište započinjanja (originacije) poziva iz javnih komunikacionih mreža koje se pruža na fiksnoj lokaciji

odnosi na uslugu započinjanja (originacije) poziva za telefonske pozive, koje se koriste za pružanje usluga krajnjim korisnicima ili drugim operatorima.

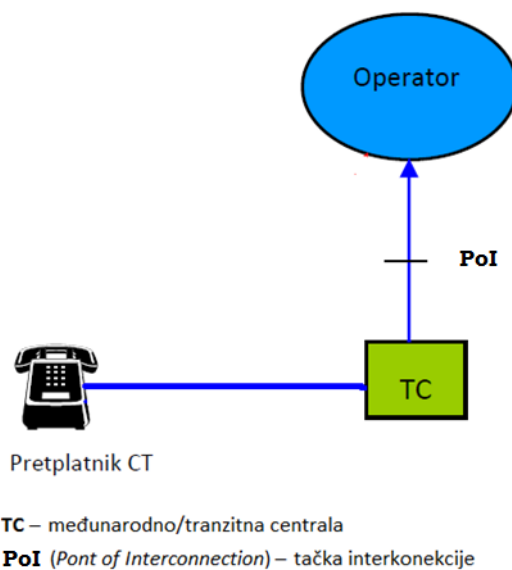
Operator koji želi pružati maloprodajnu uslugu poziva krajnjem korisniku, a nema sopstvenu pristupnu infrastrukturu, može koristiti postojeće veleprodajne usluge Crnogorskog Telekomu:

- usluga pristupa lokalnoj petlji sa povezanim uslugama kolokacije i zajedničkog korištenja elektronske komunikacione infrastrukture (kablovske kanalizacije),
- usluga posebnog virtuelnog kanala za govor (VoIP),
- usluga izbora/predizbora operatora,
- usluga iznajmljivanja pretplatničke linije.

Operator koji želi pružati maloprodajnu uslugu poziva krajnjem korisniku, a nema sopstvenu pristupnu infrastrukturu, može koristiti postojeću veleprodajnu uslugu započinjanja (originacije) poziva prema uslovima iz Referentne interkonekcione ponude Crnogorskog Telekomu.

U skladu sa referentnom ponudom, Crnogorski Telekom nudi uslugu polaznih poziva operatoru putem servisa izbora operatora. Ovaj servis će omogućiti krajnjim korisnicima Telekomu da pri svakom pozivu, biranjem koda za izbor operatora 10XX, izaberu Operatora preko kojeg će ostvarivati određene kategorije poziva.

Slika br.1 Šematski prikaz usluge originacije poziva

U skladu sa referentnom ponudom, Crnogorski Telekom nudi uslugu polaznih poziva operatoru putem servisa izbora operatora. Ovaj servis će omogućiti krajnjim korisnicima Telekomu da pri svakom pozivu, biranjem koda za izbor operatora 10XX, izaberu Operatora preko kojeg će ostvarivati određene kategorije poziva.

Cijena koju IP Mont plaća Crnogorskom Telekomu za uslugu generisanja poziva indirektnog pristupa putem izbora operatora sastoji se od iznosa jednokratne takse za uspostavljanje usluge i naknade za realizovani odlazni saobraćaj u zavisnosti od trajanja poziva.

Jednokratna taksa za uspostavljanje i testiranje usluge Izbora operatora (priprema sistema, programiranje i analiza podataka, implementacija usmjerenja i konfiguracija podataka za sve centrale, izrada tehničke i administrativne dokumentacije) iznosi 670, 00 EUR.

Naknada za realizovani odlazni saobraćaj (RIP):

Single Transit originacija	Lokalna originacija
0,0058 EUR/min	0,0058 EUR/min

Izvor: Referentna interkonekciona ponuda za fiksnu mrežu Crnogorskog Telekom a.d Podgorica

Za aktivaciju usluge Predizbora operatora za pojedini korisnički telefonski broj, Crnogorski Telekom će Operatoru naplatiti jednokratnu naknadu za uspostavljanje usluge po korisničkom telefonskom broju u iznosu od 5,00 EUR.

Korišćenje alternativnih usluga

Cilj analize na veleprodajnom nivou je da se utvrdi postoji li supstitutivna usluga veleprodajnoj usluzi započinjanja (originacije) poziva na način da, u slučaju da operator koji nudi uslugu započinjanja (originacije) poziva poveća cijenu, korisnici usluge započinjanja (originacije) poziva mogu preći na neku drugu istu ili sličnu uslugu, odnosno, uslugu koja se može smatrati supstitutivnom uslugom veleprodajnoj usluzi započinjanja (originacije) poziva.

U slučaju hipotetičkog povećanja cijene veleprodajne usluge započinjanja (originacije) poziva od strane Crnogorskog Telekom, odnosno povećanja cijene veleprodajne usluge izbora/predizbora operatora, operatori korisnici ove usluge nemaju mogućnost da koriste istu ili sličnu veleprodajnu uslugu drugog operatora na tržištu pošto samo Crnogorski Telekom pruža ovu veleprodajnu uslugu.

U skladu sa Eksplanatornim memorandumom, u slučaju hipotetičkog povećanja cijene usluge započinjanja (originacije) poziva odnosno u slučaju povećanja cijene veleprodajne usluge izbora/predizbora operatora, alternativne usluge korišćenju usluge originacije poziva mogu predstavljati veleprodajna usluga pristupa lokalnoj petlji, veleprodajna usluga posebnog virtuelnog kanala za govor (VoIP), veleprodajna usluga iznajmljivanja pretplatničke linije ili izgradnja sopstvene pristupne mreže do krajnjeg korisnika radi pružanja usluge za sopstvene potrebe.

Agencija će razmotriti supstitutivnost na strani tražnje na veleprodajnom nivou da bi ustanovila da li se veleprodajna usluga izbora/preizbora operatora može zamijeniti sljedećim uslugama:

- usluga pristupa lokalnoj petlji,
- usluga posebnog virtuelnog kanala za govor (VoIP),
- usluga iznajmljivanja pretplatničke linije,
- izgradnja sopstvene pristupne mreže do krajnjeg korisnika.

4.3.3.1 Usluga pristupa lokalnoj petlji

Usluga pristupa lokalnoj petlji (potpunog ili zajedničkog) je veleprodajna usluga koju operatori uglavnom koriste radi pružanja usluge širokopojasnog pristupa internetu svojim krajnjim korisnicima. Kod zajedničkog pristupa lokalnoj petlji, operator koji je korisnik usluge ne pruža

telefonsku uslugu, dok kod usluge potpunog pristupa lokalnoj petlji operator koji je korisnik usluge jednim dijelom ovu uslugu koristi za pružanje telefonske usluge, a drugim dijelom za pružanje širokopojasnog pristupa.

Za korišćenje usluge pristupa lokalnoj petlji operatorima korisnicima potrebna su značajna ulaganja u infrastrukturu tokom dužeg vremenskog perioda koje ne bi mogli povratiti samo pružanjem usluga poziva iz fiksne mreže. Uzimajući u obzir navedeno, malo je vjerovatno da će većina operatora uložiti velika sredstva s ciljem pristupa krajnjim korisnicima putem usluge potpunog pristupa lokalnoj petlji, kako bi krajnjim korisnicima prvenstveno nudili javno dostupnu telefonsku uslugu. Dakle, velika ulaganja, u većini slučajeva, ne bi se mogla opravdati samo pružanjem usluge poziva iz fiksne mreže.

Na osnovu navedenog, jedino u slučaju postojanja ekonomije obima usluga potpunog pristupa lokalnoj petlji bi mogla da bude supstitut za veleprodajnu uslugu originacije poziva. To bi značilo da bi ulaganja operatora korisnika bila isplativa samo u određenim područjima u kojima bi on uspio da ostvari značajan obim pružanja usluge, što nije vjerovatno u slučaju u kome se usluga raščlanjenog pristupa lokalnoj petlji koristi samo radi pružanja usluge originacije poziva na fiksnoj lokaciji.

Na osnovu svega navedenog, Agencija zaključuje da, iako se funkcionalno veleprodajna usluga izbora/predizbora operatora može realizovati putem potpunog pristupa lokalnog petlji, ova veleprodajna usluga ne predstavlja supstitutivnu uslugu usluzi započinjanja (originacije) poziva zbog značajnih nepovratnih troškova koje bi podrazumijevala njena realizacija.

4.3.3.2 Usluga posebnog virtuelnog kanala za govor (VoIP)

Veleprodajna usluga posebnog virtuelnog kanala za govor (VoIP usluga) putem bakarne parice ili optičke infrastrukture omogućava operatorima pružanje javno dostupne telefonske usluge zasnovane na IP tehnologiji putem mreže Crnogorskog Telekom. Posebni virtuelni kanal za govor se ne može zakupiti samostalno kao jedina usluga veleprodajnog širokopojasnog pristupa, već samo kao dodatak usluzi veleprodajnog širokopojasnog pristupa namijenjenog internet usluzi.

Uzimajući u obzir navedeno Agencija smatra da usluga posebnog virtuelnog kanala za (VoIP) ne predstavlja supstitutivnu uslugu usluzi započinjanja (originacije) poziva.

4.3.3.3 Usluga iznajmljivanja pretplatničkih linija

Usluga iznajmljenih linija se ne smatra supstitutivnom uslugom veleprodajnoj usluzi započinjanja (originacije) poziva. Razlog tome leži u činjenici da su linije održivo alternativno rješenje, ali isključivo za priključenje velikih poslovnih korisnika, ali ne i za većinu korisnika. Uslugu iznajmljenih linija na maloprodajnoj osnovi koriste samo poslovni korisnici, pretežno za prenos podataka a ne govora, naročito iz razloga što su cijene iznajmljenih linija veoma visoke u odnosu na cijene po kojima se tarifira telefonski saobraćaj.

Isto tako, cijena veleprodajne usluge iznajmljenih linija je veća od cijene veleprodajne usluge započinjanja (originacije) poziva. Važno je naglasiti da se usluga iznajmljenih linija naplaćuje

prema kapacitetu iznajmljene linije, dok se usluga započinjanja (originacije) poziva naplaćuje po minutu razgovora.

Imajući u vidu navedene funkcionalne razlike i razlike u načinu tarifiranja usluga, Agencija zaključuje da usluga iznajmljenih linija nije supstitutivna usluga usluzi započinjanja (originacije) poziva.

4.3.3.4 Izgradnja sopstvene pristupne mreže do krajnjeg korisnika

Slično kao u slučaju korišćenja veleprodajne usluge pristupa lokalnoj petlji, i izgradnja sopstvene mreže za pristup do krajnjeg korisnika zahtijeva velika ulaganja i dug vremenski period, s tim što su u slučaju izgradnje sopstvene pristupne mreže troškovi značajno veći, a vremenski period duži, i mogla bi se smatrati isplativom samo u slučaju kada na određenom području postoji dovoljno veliki broj potencijalnih korisnika.

Operator koji se odluči na ulaganja neće moći da u razumnom vremenskom roku nadoknadi svoje troškove pružanjem isključivo javno dostupne telefonske usluge, niti bi mogao da uslugu realizovanu putem sopstvene mreže za pristup ponudi brzo.

Raspoloživi podaci pokazuju da se operatori pretežno odlučuju da govornu uslugu nude korišćenjem sopstvene pristupne mreže koju realizuju putem koaksijalnih i/ili optičkih kablova i preko fiksnog bežičnog pristupa. Međutim, svi operatori koji nude govornu uslugu putem koaksijalne pristupne mreže, prethodno su nudili druge usluge, kao što su distribucija medijskih sadržaja ili širokopojasni pristup internetu, tako da izgradnja mreže do krajnjeg korisnika nije imala za cilj da se korisniku omogući govorna usluga, već je mogućnost pružanja govorne usluge posledica proširenja ponude maloprodajnih usluga od strane operatora korisnika.

U skladu sa navedenim, izgradnja sopstvene pristupne infrastrukture bi bila susptitut usluzi započinjanja (originacije) poziva, jedino u situaciji postojanja ekonomije obima, što trenutno na ovom relevantnom tržištu nije slučaj.

Agencija zaključuje da izgradnja sopstvene pristupne mreže do krajnjeg korisnika ne predstavlja supstitutivnu uslugu usluzi započinjanja (originacije) poziva.

Zaključak supstitucije na strani tražnje – veleprodajni nivo

Na osnovu do sada sprovedene analize supstitucije na strani tražnje na veleprodajnom nivou, Agencija zaključuje da ne postoji odgovarajuća supstitutivna usluga veleprodajnoj usluzi započinjanja (originacije) poziva.

4.3.3.5 Korišćenje usluge za sopstvene potrebe (eng. self supply)

Agencija je razmatrala, s obzirom da ne postoji supstitutivna usluga usluzi započinjanja (originacije) poziva na veleprodajnom nivou, da li u definiciju relevantnog tržišta treba uključiti i uslugu započinjanja (originacije) poziva koju operatori pružaju za sopstvene potrebe, tj. kapacitete samosnadbijevanja (eng. *self supply*). Naime, bitno je utvrditi postoji li mogućnost konkurentskog

pritiska s maloprodajnog nivoa na određivanje veleprodajne cijene usluge započinjanja (originacije) poziva.

Veleprodajna usluga originacije poziva može biti obezbijedena za sopstvene potrebe, odnosno svom maloprodajnom segmentu ili obezbijedena alternativnim pružaocima usluga, poput operatora koji nude usluge korisnicima putem usluge izbora operatora. Alternativni operator koji koristi usluge originacije poziva može da se, u slučaju malog, ali značajnog i trajnog povećanja cijene originacije od strane hipotetičkog monopoliste, preorijentiše na uslugu originacije i korišćenje mreže drugog operatora. Faktori koji utiču na preorijentaciju su: stepen pokrivenosti mrežom, broj priključaka na mrežu, stepen pouzdanosti mreže i spremnost drugog operatora da ponudi veleprodajnu uslugu originacije poziva.

Povećanje cijene originacije poziva na veleprodajnom nivou može imati uticaj na povećanje cijena na maloprodajnom nivou. Ovo povećanje cijena kod veleprodajnog operatora će se odraziti i na povećanje cijena na njegovom maloprodajnom segmentu, zatim, povećanje cijena trećim licima koji traže uslugu originacije poziva. U takvoj situaciji, operator koji nudi uslugu originacije poziva bi se suočio sa umanjenim prihodima na maloprodajnom nivou, ali većim prihodima na veleprodajnom nivou. Za operatore koji koriste usluge originacije poziva povećanje cijene originacije poziva bi značilo ili smanjenje prihoda od maloprodaje ili povećanje cijene koja se obračunava krajnjim korisnicima. Ova okolnost dovodi veleprodajnog operatora u bolju konkurentsku poziciju u odnosu na korisnike usluge originacije poziva.

Međutim, krajnji korisnici će, u slučaju značajnog povećanja cijena maloprodajnih usluga, koje je rezultat povećanja cijene originacije poziva na veleprodajnom nivou, prelaziti na maloprodajne usluge drugih operatora. Upravo ta mogućnost krajnjih korisnika da migriraju ka drugim mrežnim operatorima ili uslugama koje nude operatori putem usluge izbora operatora stvara konkurentski pritisak na hipotetičkog monopolistu koji nudi uslugu originacije poziva.

Na osnovu navedenog, Agencija ocjenjuje da svi mrežni operatori koji nude usluge ostvarivanja poziva krajnjim korisnicima budu uključeni u definiciju tržišta originacije poziva na veleprodajnom nivou. Drugim riječima, Agencija je u definiciju tržišta uključila i usluge i kapacitete započinjanja (originacije) poziva iz mreža svih operatora, koje se pružaju za sopstvene potrebe (eng. *self supply*) u svrhu pružanja usluga krajnjim korisnicima.

4.3.4 Analiza stepena supstitucije na strani ponude – veleprodajni nivo

Kod analiziranja stepena supstitucije na strani ponude osnovno je utvrditi može li potencijalni pružalac usluge brzo i uz relativno male troškove započeti pružanje veleprodajne usluge započinjanja (originacije) poziva kao odgovor malom, ali značajnom, trajnom povećanju cijena usluge od strane hipotetičkog monopoliste.

U procjeni stepena supstitucije na strani ponude, Agencija može uzeti u obzir i vjerovatnoću da operator, koji trenutno nije aktivan na relevantnom tržištu usluge započinjanja (originacije) poziva, može odlučiti da uđe na tržište u razumnom roku, kao rezultat malog, ali značajnog, trajnog povećanja cijena od strane tržišnih učesnika. Isto tako, moguće je da operatori koji nude određenu veleprodajnu uslugu koja nije uporediva sa uslugom bivšeg monopoliste, u kratkom vremenu ponude uporedivu uslugu i na taj način izvrše konkurentski pritisak na veleprodajnu uslugu bivšeg monopoliste, odnosno zadovolje načelo supstitutivnosti na strani ponude.

Agencija smatra da zbog visokih i nenadoknadivih troškova na veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže ne postoji operator koji bi, u relativno kratkom vremenskom roku, mogao ostvariti dostupnost toliko širokom broju korisnika kao Crnogorski Telekom i ponuditi uslugu izbora/predizbora operatora, koju nudi Crnogorski Telekom, čime bi izvršio konkurentski pritisak na cijene Crnogorskog Telekoma.

4.4 Relevantno tržište u geografskoj dimenziji

Relevantno tržište u geografskoj dimenziji obuhvata prostor na kom operatori i pružaoci usluga pružaju usluge pod istim uslovima, odnosno, sva područja u kojima postoje istovjetni uslovi tržišne konkurencije. Preovladavajući uslovi konkurencije na tom prostoru su slični ili dovoljno homogeni i isti se bitno razlikuju od susjednog područja. Na relevantnom geografskom tržištu se primjenjuje ista cjenovna politika.

U skladu sa smjernicama i preporukama Evropske komisije u sektoru elektronskih komunikacija geografska dimenzija relevantnih tržišta najčešće se određuje imajući u vidu kriterijume koji se odnose na područje pokrivenosti mrežom i područje regulatorne nadležnosti. Pravni i regulatorni okvir vezan za područje elektronskih komunikacija je isti na čitavoj teritoriji Crne Gore.

Na osnovu navedenog, Agencija zaključuje da je relevantno geografsko tržište za pružanje veleprodajne usluge poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, u opsegu nacionalno, odnosno relevantno geografsko tržište čini teritorija Crne Gore.

4.5 Zaključak Agencije o određivanju relevantnog tržišta

Agencija je utvrdila da se relevantno *vleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže*, sastoji od sledećih usluga:

- usluga započinjanja (originacije) poziva iz mreže svih operatora za potrebe terminacije na brojeve krajnjih korisnika, uključujući originaciju koja se pruža za sopstvene potrebe;
- usluga započinjanja (originacije) poziva za usluge izbora operatora;
- usluga započinjanja (originacije) poziva za pristup brojevima operatora, brojevima za usluge sa dodatom vrijednošću, usluge posebnih službi, usluge hitnih službi i usluge od društvenog značaja u mreži drugog operatora.

Agencija određuje da je relevantno tržište u geografskoj dimenziji teritorija Crne Gore.

5. TEST TRI KRITERIJUMA

Prethodnoj regulaciji podliježe tržište na kome postoje strukturne, regulatorne i druge trajnije barijere koje onemogućavaju ulazak novih konkurenata i na kome nije moguće obezbijediti razvoj konkurencije bez prethodne regulacije. Prethodna regulacija obuhvata određivanje posebnih uslova pod kojima operatori sa značajnom tržišnom snagom obavljaju djelatnost elektronskih komunikacija radi obezbjeđivanja razvoja konkurencije na tržištu.

Relevantna Preporuka iz februara 2003. godine sadržala je 18 tržišta koja su bila podložna prethodnoj (*ex-ante*) regulaciji, što znači da je Evropska komisija zaključila da su na relevantnim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), te na taj način utvrdila da su relevantna tržišta podložna prethodnoj regulaciji u većini zemalja Evropske unije. Prethodna Preporuka o relevantnim tržištima izmjenjena je na način da umjesto 18 relevantnih tržišta, na osnovu nove Preporuke o relevantnom tržištima, postoji 7 relevantnih tržišta koja su podložna prethodnoj regulaciji. Tržišta koja više nisu sastavni dio trenutno važeće Preporuke o relevantnim tržištima, nacionalna regulatorna tijela i dalje mogu regulisati, ali na način da dokažu da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma).

Na osnovu člana 15 stav 1 Direktive 2002/21/EC (Okvirna direktiva) Evropska komisija je 9. decembra 2014. godine usvojila Preporuku o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja su podložna prethodnoj regulaciji, (2014/710/EU). Prema ovoj preporuci postoje četiri relevantna tržišta koja su podložna prethodnoj regulaciji. Međutim, regulatorna tijela mogu sama da utvrđuju da li su pojedina tržišta, koja se ne nalaze na listi iz Preporuke, podložna prethodnoj regulaciji, ali uz uslov da se dokaže da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma).

Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže nije sastavni dio nove Preporuke o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja su podložna prethodnoj regulaciji (2014/710/EU), pa Agencija na ovom tržištu može sprovesti prethodnu regulaciju jedino u slučaju kumulativne ispunjenosti tri kriterijuma (Test tri kriterijuma).

Prema članu 65 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama Agencija može utvrditi da prethodnoj regulaciji mogu biti podložna i druga tržišta koja istovremeno ispunjavaju sljedeće kriterijume:

- 1) postojanje snažnih i trajnih barijera za ulazak na tržište, strukturne, pravne i regulatorne prirode;
- 2) struktura tržišta ne pokazuje tendencije razvoja efikasne tržišne konkurencije u odgovarajućem vremenskom periodu, ne dužem od tri godine;
- 3) primjena propisa kojima se uređuje zaštita konkurencije ne obezbjeđuje efikasno otklanjanje nedostataka na tržištu.

U slučaju da su istovremeno zadovoljena sva tri kriterijuma, Agencija je u mogućnosti da sprovede analizu kojom se utvrđuje nivo tržišne konkurencije, odnosno utvrđuje se postoje li na tržištu operatori sa značajnom tržišnom snagom. Glavna razlika između Testa tri kriterijuma i analize tržišta kojom se utvrđuje nivo tržišne konkurencije, odnosno postoje li na tržištu operatori sa

značajnom tržišnom snagom je u tome što je kod Testa tri kriterijuma naglasak na razvoju i strukturi tržišta, a kod analize tržišta naglasak je na odnosu između operatora koji djeluju na tom relevantnom tržištu.

5.1 Prvi kriterijum: postojanje snažnih i trajnih barijera za ulazak na tržište, strukturne, pravne ili regulatorne prirode

U skladu s članom 64 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama, odnosno u skladu s Preporukom Evropske komisije, dvije vrste barijera su ključne prilikom određivanja da li postoje visoke i trajne barijere ulaska na tržište:

- strukturne barijere;
- pravne ili regulatorne barijere.

Prvi kriterijum je statički kriterijum, odnosno kriterijum na osnovu kojeg je Agencija u mogućnosti procijeniti postoje li u tačno određenom trenutku visoke i trajne strukturne, pravne ili regulatorne barijere ulaska na tržište. Ukoliko je u određenom trenutku tržište izloženo visokim i trajnim ulaznim barijerama, to je prvi pokazatelj da je na tom tržištu potrebna intervencija regulatora u cilju obezbjeđivanja konkurencije radi zaštite interesa krajnjih korisnika. Barijere ulaska na tržište su u velikoj mjeri određene mogućnošću operatora da izgradi sopstvenu mrežu do krajnjeg korisnika ili da istu iznajmi od drugog operatora.

Prijetnja od ulaska na tržište, nezavisno ulazi li novi operator na tržište na kraći ili duži period, predstavlja glavni pritisak od strane potencijalne konkurencije na postojeće operatore na tržištu. U slučaju kada postoje barijere ulaska na tržište odnosno u situaciji u kojoj su izgrađene barijere ulaska na tržište smanjuje se postojećim operatorima na tržištu i prijetnja od ulaska novih operatora. Na osnovu navedenog, može se zaključiti da ukoliko utvrdi da postoje snažne i trajne barijere ulaska na određeno tržište, Agencija može uticati na razvoj efikasne tržišne konkurencije na tom tržištu.

5.1.1 Strukturne barijere ulaska na tržište

Strukturne barijere postoje kada su postojeće tehnologije i priroda mreže, povezani troškovi ili nivo tražnje takvi da uzrokuju stvaranje asimetričnih uslova među operatorima, sprečavajući na taj način ulazak novih operatora ili razvoj konkurencije. Izgradnja i eksploatacija fiksne mreže je jedan od primjera stvaranja ovakvih barijera.

Na osnovu Preporuke Evropske komisije, nacionalnim regulatornim tijelima prilikom određivanja postoje li na tržištu visoke i trajne barijere ulaska mogu pomoći sljedeći kriterijumi, koji ne moraju biti istovremeno zadovoljeni:

- nadzor nad infrastrukturom, koji predstavlja visoku barijeru razvoju infrastrukturne konkurencije;
- stepen vertikalne integracije;
- postojanje nenadoknadivih troškova;
- jednostavan ili povlašćen pristup tržištima kapitala ili novčanim izvorima;
- ekonomija obima;
- ekonomija širine;

- barijere prelaska za krajnje korisnike;
- stepen diverzifikacije usluga;
- tehnološka prednost ili nadmoć.

Agencija je u nastavku koristila neke od prethodno spomenutih kriterijuma, a sve u svrhu utvrđivanja stvarnog stanja na tržištu elektronskih komunikacija u Crnoj Gori odnosno utvrđivanja postoje li ili ne postoje strukturne barijere ulaska na veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže.

Nadzor infrastrukture čiji se obim ne može lako udvostručiti je, saglasno Smjernicama Evropske komisije o analizi tržišta i procjeni značajne tržišne snage, važan kriterijum za procjenu postojanja značajne tržišne snage na jednom relevantnom tržištu. Navedeno je posebno vidljivo u slučaju kada se pomenuta infrastruktura isključivo ili pretežno nalazi u vlasništvu određenog operatora, najčešće bivšeg monopoliste, i kada istovremeno postoje visoke barijere povezane s izgradnjom iste takve infrastrukture, a pristup potrebnoj infrastrukturi je neophodan za pružanje određene usluge.

Crnogorski Telekom je bivši monopolista i vlasnik elektronske komunikacione mreže sa najvećim brojem aktivnih bakarnih parica. Geografska dostupnost, tj. raširenost tih bakarnih parica je izrazito velika s obzirom da je Crnogorski Telekom, kao pružalac osnovne telekomunikacione usluge, saglasno Zakonu o telekomunikacijama, bio obavezan da svim korisnicima ponudi pristup svojoj mreži. Crnogorski Telekom je izgradio sopstvenu pristupnu mrežu u periodu dok je bio javno preduzeće i dio JP PTT-a, te nakon toga, u periodu u kojem je uživao ekskluzivna prava.

Kako bi krajnjim korisnicima mogao ponuditi uslugu pristupa, novi operator mora sam graditi pristupnu infrastrukturu do krajnjeg korisnika ili može koristiti pristupnu infrastrukturu drugog operatora. Za ostale operatore, koji postoje na tržištu ili planiraju ući na tržište, izgradnja sopstvene pristupne infrastrukture na bazi bakarnih parica, koaksijalnih kablova ili optičkih vlakana je otežana zbog visokih i većinom nenadoknadivih troškova ulaganja zbog potrebe kopanja i postavljanja kablovske kanalizacije.

Nenadoknadivi troškovi (eng. *sunk cost*) su ona vrsta troškova koje operator neizbježno trpi kad želi pristupiti nekom tržištu ili na tom tržištu djelovati, ali koji će biti nepovratno izgubljeni ako s tog tržišta izađe (ili bude prisiljen da izađe). Što je više nenadoknadivih troškova, to više potencijalni operatori, koji žele pristupiti tržištu, moraju uzeti u obzir rizik ulaska na tržište, te što je više nenadoknadivih troškova to više jača pozicija postojećih operatora u odnosu na nove konkurente s obzirom da je istim zbog nenadoknadivih troškova skupo da izađu sa tržišta. Operator koji ulazi na tržište mora voditi računa o tome da njegove cijene nakon što uđe na tržište budu na nivou kojim će pokriti nenadoknadleve troškove.

Izgradnja i stavljanje u upotrebu sopstvene pristupne infrastrukture zahtijeva visoka kapitalna ulaganja te detaljno razrađene poslovne planove i razumno vrijeme povraćaja uloženi sredstava. U skladu s navedenim može se zaključiti kako ulazak na tržište zahtijeva od novih operatora značajna ulaganja i to većinom u obliku nenadoknadivih troškova, koje operatori neće moći nadoknaditi u slučaju tržišnog neuspjeha i izlaska s tržišta. Iz prethodno navedenog, uzimajući pri tom u obzir geografsku rasprostranjenost pristupne (mrežne) infrastrukture Crnogorskog Telekoma, te činjenicu da je ista građena tokom dugog perioda, odnosno u periodu, kako je već navedeno, kada je Crnogorski Telekom bio javno preduzeće kao i u sljedećem periodu kada je uživao ekskluzivna prava, možemo zaključiti da repliciranje pristupne (mrežne) infrastrukture

Crnogorskog Telekoma za pružanje veleprodajne usluge originacije poziva iz fiksne telefonske mreže nije ekonomski opravdano.

Za druge operatore koji žele da uđu na tržište, postojeća dobro razvijena mrežna infrastruktura tradicionalnog operatora fiksne telefonije i visoki nenadoknadivi troškovi repliciranja takve infrastrukture predstavljaju visoku barijeru za ulazak na tržište.

Da bi se u potpunosti sagledao kriterijum postojanja barijera razvoju infrastrukturne konkurencije, potrebno je analizirati i postojanje veleprodajnih ponuda putem kojih operatori mogu ostvarivanjem pristupa mreži Crnogorskog Telekoma ponuditi uslugu poziva na maloprodajnom nivou, kao odgovarajuću maloprodajnu uslugu usluzi započinjanja (originacije) poziva iz javne fiksne telefonske mreže, a koje mogu dovesti do ublažavanja ili potpunog uklanjanja visokih barijera ulasku na predmetno maloprodajno tržište.

Na veleprodajnom nivou Crnogorski Telekom ima obavezu pružanja sljedećih veleprodajnih usluga:

- usluga pristupa lokalnoj petlji sa povezanim uslugama kolokacije i zajedničkog korištenja elektronske komunikacione infrastrukture (kablovske kanalizacije),
- usluga posebnog virtuelnog kanala za govor (VoIP),
- usluga izbora/predizbora operatora,
- usluga iznajmljivanja pretplatničke linije.

Alternativni načini pružanja usluge originacije poziva na veleprodajnom nivou podrazumijevaju i korišćenje pristupa lokalnoj petlji i iznajmljivanje pretplatničkih linija. Korišćenje usluge pristupa lokalnoj petlji zahtijeva značajna ulaganja u infrastrukturu tokom dužeg vremenskog perioda čiji se povraćaj ne može ostvariti samo pružanjem usluge originacije poziva iz javne fiksne telefonske mreže. U tom pogledu, slična je situacija i sa uslugom iznajmljivanja linija, budući da je ona isplativa samo velikim korisnicima koji mogu da ostvare veliki obim saobraćaja. Veleprodajna usluga posebnog virtuelnog kanala za govor (VoIP usluga) omogućava operatorima pružanje javno dostupne telefonske usluge zasnovane na IP tehnologiji putem mreže Crnogorskog Telekoma, ali se ne može zakupiti samostalno kao jedina usluga veleprodajnog širokopojasnog pristupa, već samo kao dodatak usluzi veleprodajnog širokopojasnog pristupa namijenjenog internet usluzi. U ovom dokumentu analizira se usluga poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže koja predstavlja osnovu usluge izbora/predizbora operatora i ni jedna od navedenih veleprodajnih usluga direktnog pristupa ne predstavlja zamjensku uslugu usluzi izbora/predizbora operatora i to zbog uglavnom visokih i nenadoknadivih pratećih troškova.

Od navedene četiri usluge, usluga izbora/predizbora operatora značajno smanjuje nenadoknadive troškove odnosno troškove ulaska novih operatora na tržište i pružanje javno dostupne telefonske usluge krajnjim korisnicima. Upravo zbog prethodno navedenog, operatori koji krajnjim korisnicima žele ponuditi isključivo javno dostupnu telefonsku uslugu, mogu birati uslugu izbora/predizbora operatora koju mogu dopunjavati i uslugom iznajmljivanja linija.

Crnogorski Telekom nudi veleprodajnu uslugu izbora/predizbora operatora, koja operatorima omogućava da krajnjim korisnicima koji nisu povezani na njihovu mrežu za pristup ponude uslugu započinjanja (originacije) poziva. Međutim, iako je ova usluga u analiziranom periodu bila dostupna, za njom nije bilo veće tražnje, već su se alternativni operatori pretežno opredjeljivali za izgradnju sopstvene mreže za pristup. Ovu uslugu je u posmatranom periodu koristio samo IP Mont.

Na osnovu veleprodajnih ponuda Crnogorskog Telekom operatora imaju pristup veleprodajnim uslugama na cijeloj teritoriji Crne Gore gdje Crnogorski Telekom, kao incumbent operator ima sopstvenu mrežu, te se navedene veleprodajne usluge pružaju u skladu s obavezom omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja, obavezom obezbjeđivanja nediskriminatornosti, obavezom objavljivanja podataka, obavezom odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija i obavezom kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva. Situacija na tržištu Crne Gore je takva da se ove veleprodajne usluge ne koriste, a operatori razvoj pristupnih mreža baziranih na kablovima zasnivaju na gradnji mreža od kraja do kraja, pri čemu dijelom koriste kablovsku infrastrukturu Crnogorskog Telekom, a dijelom ostalih infrastrukturnih sistema.

Iz svega prethodno navedenog, Agencija smatra da postojanje veleprodajnih ponuda na osnovu kojih ostali operatori mogu krajnjim korisnicima ponuditi javno dostupnu telefonsku uslugu djelimično ublažava, ali ne uklanja u potpunosti visoke i trajne strukturne barijere ulasku na relevantno tržište.

Ipak, potrebno je napomenuti da su u posmatranom periodu koji se analizira i drugi operatori koji su prisutni na tržištu realizovali optičke, koaksijalne ili hibridne optičko-koaksijalne mreže, čija je izgradnja ovim operatorima omogućila pristup krajnjim korisnicima. Operatori M:tel, Telemach i Telenor su u proteklom periodu sopstvene mreže izgradili korišćenjem infrastrukture kako Crnogorskog Telekom, tako i drugih operatora (Komunalne usluge Podgorica i CEDIS – Crnogorski Elektrodistritivni Sistem) i to korišćenjem usluga zakupa telekomunikacione kablovske kanalizacije, zakupa *dark fiber*-a, zakupa niskonaponskih stubova i stubova javne rasvjete. Dakle, operatori mogu koristiti i sopstvenu infrastrukturu (u dijelovima gdje je ista izgrađena) pri pružanju javno dostupne telefonske usluge.

Uzimajući u obzir sve prethodno razmotrene činjenice, Agencija zaključuje da na ovom tržištu postoji strukturna barijera nadzora nad infrastrukturom, koji predstavlja visoku barijeru razvoju infrastrukturne konkurencije. U prilog ovom zaključku ide činjenica da, iako ostali operatori prisutni na relevantnom tržištu grade novu infrastrukturu, zastupljenost mreža ostalih operatora u opštinama na teritoriji Crne Gore je nesrazmjerna i zasnovana na infrastrukturi Crnogorskog Telekom, koju i Crnogorski Telekom koristi za pružanje usluga javno dostupne telefonske usluge u fiksnim telefonskim mrežama. Znači, uprkos trendu izgradnje sopstvene mreže za pristup od strane drugih operatora Crnogorski Telekom je i dalje najveći operator javno dostupne telefonske usluge u fiksnim telefonskim mrežama. Takođe, postojeće veleprodajne usluge (usluga iznajmljivanja pretplatničke linije i usluga izbora/predizbora operatora) nisu zaživjele i ne mogu se smatrati dovoljnim preduslovom za uklanjanje strukturnih barijera.

Dakle, Agencija je mišljenja da na veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže postoje visoke i trajne strukturne barijere za ulazak na tržište.

5.1.2 Pravne ili regulatorne barijere ulaska na tržište

Na osnovu preporuke Evropske komisije, pravne ili regulatorne barijere ne zavise od ekonomskih uslova, već proizlaze iz pravnih, administrativnih ili ostalih sličnih mjera koje indirektno utiču na ulazak novih operatora na tržište.

Prema dokumentu Evropske grupe regulatora (ERG), glavne pravne ili regulatorne barijere ulaska na tržište odnose se na sljedeće:

- potreba za administrativnom odlukom, odnosno dozvolom, kako bi se moglo započeti sa komercijalnim radom;
- ograničenja i uslovi povezani uz upotrebu radio-frekvencijskog spektra;
- uticaji načina na koji je postavljena regulacija na nove operatore koji planiraju ulazak na tržište.

a) potreba za administrativnom odlukom, odnosno dozvolom, kako bi se moglo započeti sa komercijalnim radom

Na osnovu Zakona o elektronskim komunikacijama, svako pravno ili fizičko lice ima pravo da uspostavi i daje na korišćenje elektronsku komunikacionu mrežu, te da pruža elektronske komunikacione usluge na području Crne Gore, bez pribavljanja posebnog ovlašćenja, odnosno u mogućnosti su da navedene usluge pružaju samo na osnovu generalnog ovlašćenja (autorizacije). Generalno ovlašćenje podrazumijeva da su, obavezni 15 dana prije početka pružanja usluga obavijestiti u pisanom obliku Agenciju o svojoj namjeri.

b) ograničenja i uslovi povezani uz upotrebu radio-frekvencijskog spektra

Navedeni tip barijere se ne odnosi na veleprodajno tržište poziva koji počinju (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, koje je obrađeno u ovom dokumentu.

c) uticaji načina na koji je postavljena regulacija na nove operatore koji planiraju ulazak na tržište

Agencija smatra da ne postoje nikakve odredbe, u zakonskim ili podzakonskim aktima, koje bi onemogućile operatoru da ostvari ulazak na veleprodajno tržište poziva koji počinju (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže i počne da pruža usluge krajnjim korisnicima. Svaki operator može putem sopstvene infrastrukture pružati uslugu poziva koji počinju (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže pri čemu ne postoji nikakva regulatorna barijera ulasku na predmetno tržište.

Svaki operator koji ima poslovni plan ima mogućnost ulaska na tržište, ima pravo da postavi, upotrebljava i daje na korišćenje elektronsku komunikacionu mrežu te pruža elektronske komunikacione usluge na području Crne Gore bez pribavljanja posebnog ovlašćenja, odnosno samo uz obavezu dostavljanja obavještenja Agenciji, o početku, promjenama i završetku obavljanja djelatnosti elektronskih komunikacionih mreža i usluga.

Iz navedenog je vidljivo kako su preuzeti koraci koji su minimizirali, odnosno u potpunosti uklonili pravne i regulatorne barijere ulaska na tržište odnosno koraci koji su omogućili ulazak na tržište većeg broja operatora, a samim time i liberalizaciju tržišta.

5.1.3 Zaključak o prvom kriterijumu

U kontekstu ispitivanja postojanja ulaznih barijera, nije dovoljno ustanoviti da je ulazak novih operatora na tržište moguć, već je potrebno utvrditi da li je konkurencija takva da u odsustvu regulacije ograničava tržišnu moć kojom raspolaže dominantni operator.

Na osnovu svih činjenica koje su iznijete u prvom kriterijumu, Agencija zaključuje da su na veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže još uvijek prisutne strukturne barijere ulaska na tržište. S druge strane, na istom tržištu ne postoje pravne ili regulatorne barijere ulaska na tržište. Na osnovu navedenog, može se zaključiti da alternativni operatori mogu ući na tržište, ali se još uvijek ne može reći da je u ovom trenutku njihov uticaj dovoljno snažan da u odsustvu regulacije mogu ograničiti tržišnu moć kojom raspolaže Crnogorski Telekom.

Dakle, uprkos tome što ne postoje pravne i regulatorne barijere, Agencija smatra da je postojanje strukturnih barijera dovoljno za zaključak da je, na relevantnom veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, prvi kriterijum zadovoljen.

U skladu s navedenim Agencija zaključuje da je prvi kriterijum zadovoljen.

5.2 Drugi kriterijum: struktura tržišta ne pokazuje tendencije razvoja efikasne tržišne konkurencije u odgovarajućem vremenskom periodu, ne dužem od tri godine

Prvi kriterijum, koje je obrađen u poglavlju 5.1. ovog dokumenta, je statički kriterijum odnosno kriterijum na osnovu kojeg je Agencija u mogućnosti da procjeni postoje li u tačno određenom trenutku visoke i trajne strukturne, pravne ili regulatorne barijere ulaska na tržište. Drugi kriterijum je dinamički kriterijum, odnosno na osnovu tog kriterijuma Agencija je u mogućnosti da odredi teži li tržište u određenom periodu efikasnoj tržišnoj konkurenciji. Iz navedenog je vidljivo da se prva dva kriterijuma međusobno nadopunjuju, odnosno Agencija na osnovu oba kriterijuma može izvući odgovarajući zaključak, da li je ili nije neophodno prethodno regulisati određeno tržište.

Agencija, kako bi bila u mogućnosti da prethodno reguliše određeno tržište, mora dokazati i statički i dinamički kriterijum, odnosno mora dokazati da tržište u tačno određenom trenutku i određenom budućem periodu ne teži savršenoj konkurenciji, odnosno efikasnoj tržišnoj konkurenciji.

Na osnovu ERG-ovog dokumenta vrlo je teško kod drugog kriterijuma odrediti period u kojem bi trebalo posmatrati teži li tržište efikasnoj konkurenciji, odnosno određivanje toga perioda predstavlja osnovu za primjenu drugog kriterijuma. Razumno bi bilo zaključiti da bi relevantan period za procjenu drugog kriterijuma trebao da odgovara periodu koje će Agencija uzeti u obzir prilikom analize relevantnog tržišta. Obzirom da je, saglasno Zakonu o elektronskim komunikacijama, Agencija postupak analize tržišta obavezna sprovoditi najmanje svake tri godine, Agencija će drugi kriterijum posmatrati u periodu od tri godine.

Na osnovu dokumenta ERG-a regulatornim tijelima, prilikom određivanja teži li tržište u određenom periodu efikasnoj konkurenciji, mogu pomoći sljedeći kriterijuma koji ne moraju biti kumulativno zadovoljeni:

- tržišno učešće operatora,
- cjenovna kretanja,
- nadzor infrastrukture kod koje postoje visoke barijere razvoju infrastrukturne konkurencije,
- stepen diverzifikacije proizvoda,
- potencijalna konkurencija,
- barijere u sticanju tržišnog udjela.

Agencija je u daljem tekstu koristila neke od prethodno pomenutih kriterijuma, a sve u svrhu utvrđivanja stvarnog stanja na tržištu elektronskih komunikacija u Crnoj Gori odnosno utvrđivanja teži li ili ne, veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, razvoju efikasne tržišne konkurencije unutar odgovarajućeg vremenskog perioda.

a) tržišno učešće operatora

Tržišno učešće operatora smatra se glavnim pokazateljem da li tržište teži efikasnoj konkurenciji. U tom smislu, dok uporno održavanje visokog učešća na tržištu može da ukazuje na postojanje dominacije, a smanjenje učešća na tržištu može pružati dokaz o ulasku i porastu konkurencije, mada ni ovo ne može uvijek isključivati mogućnost postojanja dominacije.

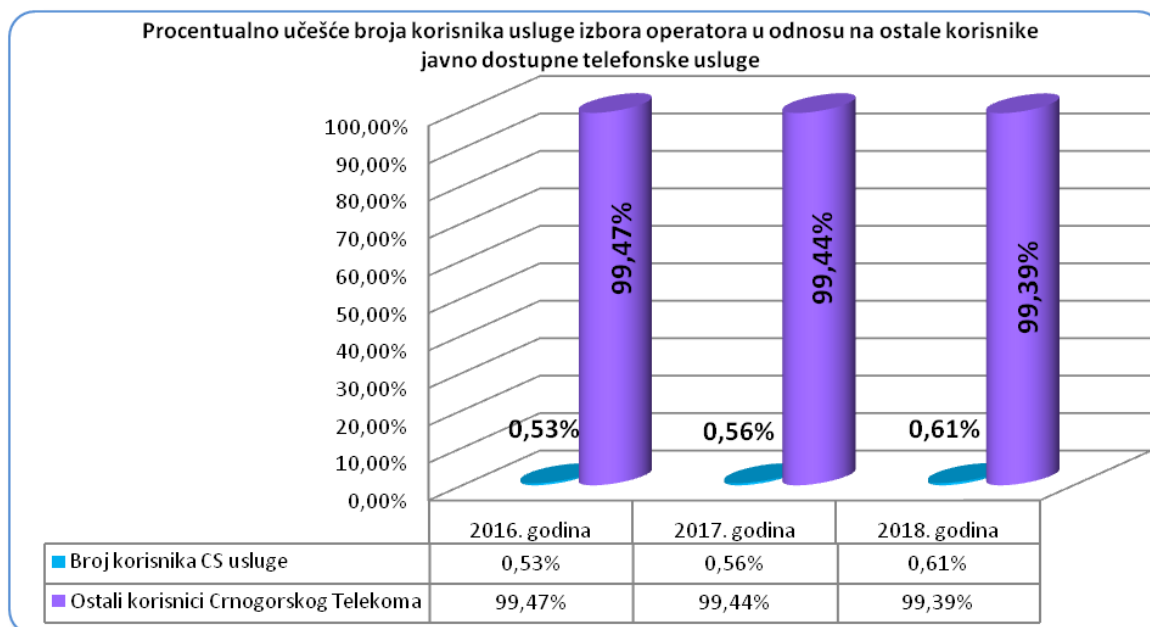
Za potrebe donošenja zaključaka o drugom kriterijumu, Agencija je uzela u obzir sledeće:

- broj korisnika usluge izbora operatora,
- učešće saobraćaja korisnika usluge izbora operatora u ukupnim ostvarenim minutima odlaznog saobraćaja,
- broj korisnika samostalne javno dostupne telefonske usluge (eng. *stand alone voice* usluga).

Agencija je koristila podatke koji su joj na raspolaganju, a koje operatori u okviru redovnih izvještaja dostavljaju Agenciji u sklopu godišnjih upitnika.

▪ Broj korisnika usluge izbora operatora u odnosu na ostale korisnike javno dostupne telefonske usluge

Slika br.2 Kretanje broja korisnika usluge izbora operatora u odnosu na ostale korisnike javno dostupne telefonske usluge

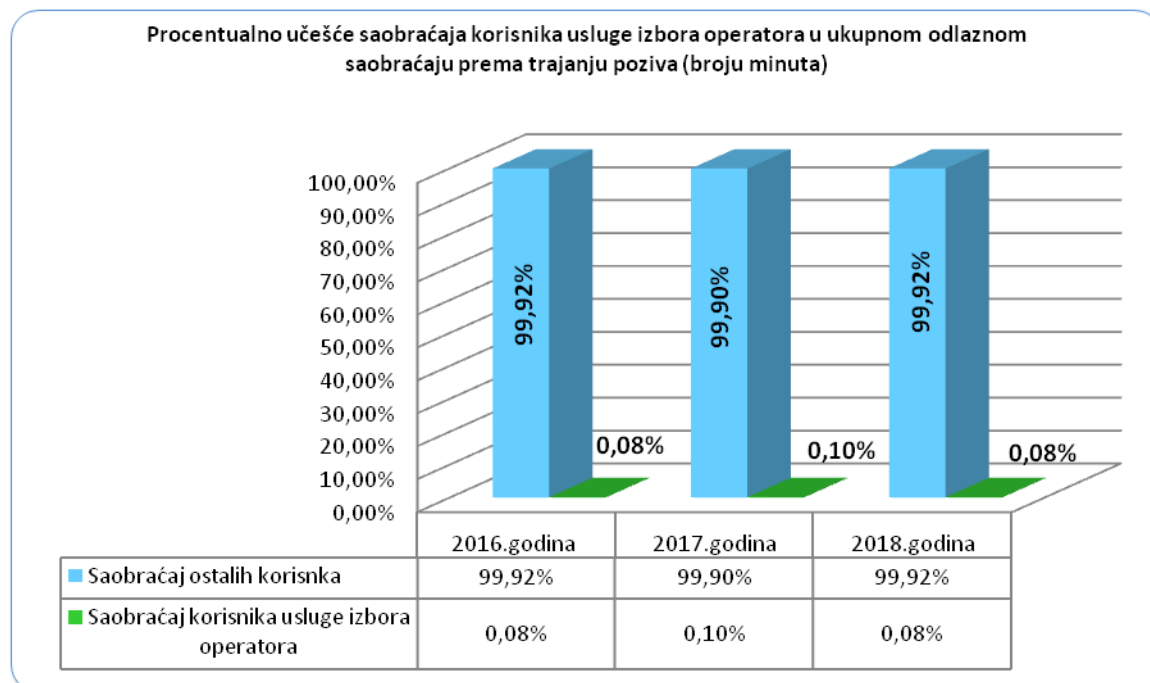

Izvor: EKIP – na osnovu podataka koje dostavljaju operatori

Korisnici usluge izbora operatora kojima operator IP Mont pruža VoIP uslugu su pretplatnici fiksne mreže Crnogorskog Telekom. Broj korisnika IP Monta koji su koristili uslugu izbora operatora kretao se na sledeći način: 785 korisnika u 2016. godini, 764 korisnika u 2017. godini i na kraju 2018. godine 743 korisnika.

- Učešće saobraćaja korisnika usluge izbora operatora u ukupnim ostvarenim minutima odlaznog saobraćaja

Slika br.3 Količina ostvarenog saobraćaja korisnika usluge izbora operatora u ukupnom odlaznom saobraćaju prema trajanju poziva (broju minuta)

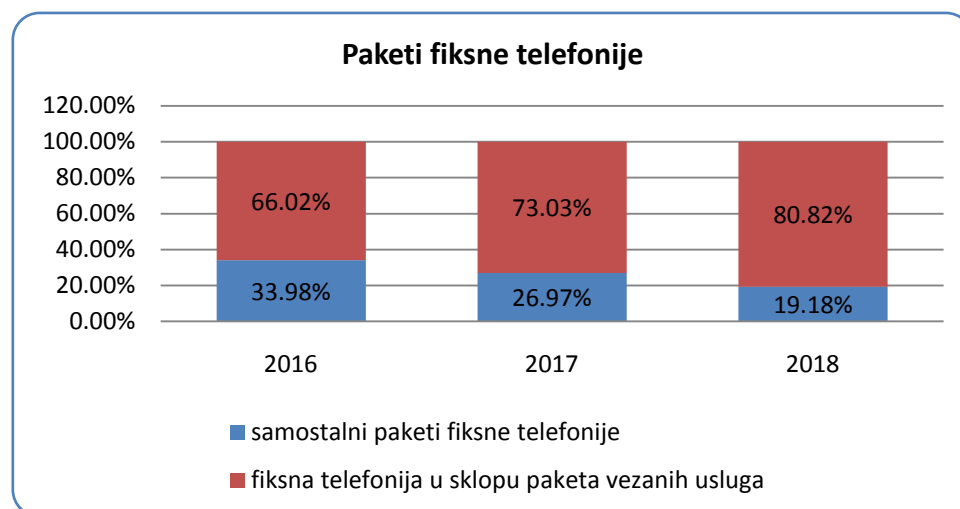

Izvor: EKIP – na osnovu podataka koje dostavljaju operatori

- Broj korisnika samostalne javno dostupne telefonske usluge (eng. stand alone voice usluga)

Broj korisnika samostalnih paketa fiksne telefonije iz godine u godinu je u stalnom padu, nasuprot rastu broja korisnika paketa fiksne telefonije u sklopu vezanih usluga. Na narednom grafiku dat je pregled kretanja tržišnog učešća samostalnih paketa fiksne telefonije u odnosu na pakete vezanih usluga.

Slika br.4 Tržišno učešće prema broju korisnika samostalnih i vezanih paketa usluga

Izvor: EKIP – na osnovu podataka koje dostavljaju operatori

Sa prethodnog grafika se može vidjeti da je broj korisnika koji imaju samostalne pakete fiksne telefonije u poređenju sa paketima vezanih usluga za period na koji se odnosi ova analiza opao, što pokazuje da se korisnici sve više opredjeljuju za pakete vezanih usluga. Međutim, činjenica je da ipak postoji potreba za *samostalnom* javno dostupnom telefonskom uslugom (eng. *stand alone voice* usluga). Kao što naredna tabela pokazuje broj korisnika ove usluge su u najvećem broju korisnici Crnogorskog Telekom. U narednoj tabeli dat je broj korisnika samostalnih paketa fiksne telefonije po operatorima za posmatrani period.

Tabela br.1 Broj korisnika samostalnih paketa fiksne telefonije po operatorima

	Broj korisnika samostalnih paketa fiksne telefonije		
	2016. godina	2017. godina	2018. godina
Crnogorski Telekom	49.287	39.023	35.560
M:tel	66	124	171
Telemach	0	0	41
Telenor	0	1414	0
UKUPNO:	49.353	40.561	32.772

Posmatrajući trenutnu situaciju na tržištu, uključujući i razdoblje od iduće tri godine na koje se odnosi ova analiza tržišta, može se zaključiti kako se većina pretplatnika za javno dostupnu telefonsku uslugu odlučuje posredno, kroz pakete usluga koje operatori nude svojim korisnicima uz značajne popuste u kojima se telefonska usluga u fiksnoj mreži nudi u kombinaciji s pristupom internetu i uslugom televizije i čiji broj kontinuirano raste. Danas nije izgledno očekivati da će bilo koji operator poslovni plan zasnivati isključivo na javno dostupnoj telefonskoj usluzi. Naime, od ukupnog broja priključaka javno dostupne telefonske usluge oko 80% priključaka se koristi u kombinaciji s nekom drugom uslugom.

Uprkos postojanju drugih veleprodajnih usluga putem kojih ostali operatori teoretski mogu ponuditi samostalnu govornu uslugu svojim korisnicima, jedino putem usluge izbora/predizbora operatora istu mogu ponuditi svojim korisnicima na isplativ način. Razlog za to je činjenica da ostale usluge direktnog pristupa (usluga posebnog virtuelnog kanala za govor (VoIP), usluga izdvojenog pristupa lokalnoj petlji) ne predstavljaju zamjensku uslugu usluzi izbora/predizbora operatora zbog visokih i nenadoknadivih pratećih troškova.

b) nadzor infrastrukture kod koje postoje visoke barijere razvoju infrastrukturne konkurencije

Navedeni podkriterijum je isti kao kod prvog kriterijuma, a jedina je razlika je u činjenici da je u drugom kriterijumu navedeno potrebno uzeti kao potencijalnu barijeru da tržište teži efikasnoj tržišnoj konkurenciji.

Po mišljenju Agencije, postojeća veleprodajna ponuda na tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, nije dovoljna da tržište, u odsustvu regulacije na posmatranom tržištu, teži efikasnoj tržišnoj konkurenciji. Dokaz navedenog proizilazi iz činjenice da je, tržišno učešće Crnogorskog Telekom tokom analiziranog perioda i dalje veoma visoko.

5.2.1 Zaključak o drugom kriterijumu

Na osnovu svih činjenica koje su iznijete u drugom kriterijumu, Agencija zaključuje kako relevantno veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže ne bi, u odsustvu regulacije, težilo efikasnoj konkurenciji.

U skladu s navedenim Agencija zaključuje da je drugi kriterijum zadovoljen.

5.3 Treći kriterijum: primjena propisa kojima se uređuje zaštita konkurencije ne obezbjeđuje efikasno otklanjanje nedostataka na tržištu

Na osnovu dokumenta Evropske asocijacije regulatora o testu tri kriterijuma, regulatorna tijela treba da procijene da je li primjena propisa o zaštiti konkurencije dovoljna da ukloni nedostatke koji postoje ili koji se mogu javiti na tržištu elektronskih komunikacija. Navedena procjena mogla bi uključivati slijedeće:

a) Step en opšteg nekonkurentskog ponašanja

Propisi o zaštiti konkurencije mogli bi se smatrati dovoljnim za otklanjanje nedostataka na tržištu u slučaju da ne postoji velika i učestala potreba za djelovanjem Agencije za zaštitu konkurencije. S druge strane, ako nedostaci koji postoje ili se mogu javiti na tržištu zahtijevaju učestalu potrebu za intervencijom od strane Agencije za zaštitu konkurencije, poput zabrane svakog daljnjeg postupanja operatora kojem je utvrđena zloupotreba statusa značajne tržišne snage na relevantnom tržištu, određivanja mjera, uslova i rokova za otklanjanje štetnih efekata, moglo bi se smatrati da propisi o zaštiti konkurencije nijesu dovoljni za otklanjanje nedostataka koji postoje na tržištu.

b) Step en kompleksnosti uklanjanja nekonkurentskog ponašanja

Određivanje stepena nekonkurentnog ponašanja od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom je zbog svoje složenosti djelotvornije ukoliko se situacija na tržištu kontinuirano prati. Instrumentima *ex-ante* regulacije može se blagovremeno otkriti i spriječiti pokušaj prenošenja značajne tržišne snage sa jednog na drugo relevantno tržište od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom i na taj način izbjeći negativne posledice, što je otežano *ex-post* regulacijom.

Agenciji za zaštitu konkurencije svojevrsan problem može predstavljati kompleksnost određivanja stepena nekonkurentskog ponašanja od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom, iz razloga što ne raspolaže svim informacijama o poslovanju operatora koje su neophodne za utvrđivanje stvarnog stanja i situacije na tržištu. U navedenom slučaju, *ex-ante* regulacija bi bila mnogo efikasnija za tržište, nego da se nekonkurentsko ponašanje pokušava otkloniti *ex-post* regulacijom.

c) nekonkurentsko ponašanje može dovesti do nepopravljive štete na relevantnom tržištu ili na povezanim tržištima

Na tržištu se mogu dogoditi situacije u kojima je pravovremena intervencija neophodna kako bi se spriječile ozbiljne ili nepopravljive štete koje mogu biti nanešene konkurenciji od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom. U navedenim slučajevima odnosno u situacijama u kojima je

nužna brza intervencija od strane regulatorne institucije, propisi o zaštiti konkurencije, odnosno *ex-post* regulacija, ne bi bili dovoljni, već je u navedenim slučajevima potrebna *ex-ante* regulacija.

Primjena mjera *ex-ante* regulacije doprinosi razvoju konkurencije na tržištu kroz podsticanje efikasnosti ulaganja kod infrastrukture čiji obim nije lako udvostručiti.

d) potreba za regulatornom intervencijom kako bi se dugoročno osigurao razvoj efikasne konkurencije na tržištu

U nekim slučajevima primjena propisa o zaštiti konkurencije, odnosno *ex-post* regulacija može stvoriti određene probleme u podsticanju razvoja efikasne tržišne konkurencije u budućem razdoblju. Konkretno, u slučajevima u kojima je moguće udvosrtučiti infrastrukturu, odnosno u slučajevima u kojima je potrebno promovisati razvoj infrastrukturne konkurencije, primjena *ex-ante* regulacije mogla bi se dugoročno smatrati efikasnijom od primjene isključivo *ex-post* regulacije, odnosno od primjene propisa iz oblasti zaštite konkurencije. Naime, promovisanje razvoja infrastrukturne konkurencije zahtjeva unaprijed definisanje svih ključnih uslova, što propisima o zaštiti konkurencije nije moguće. Zatim, kod trećeg kriterijuma nije bitno uzeti u obzir samo činjenicu o tome jesu li propisi o zaštiti konkurencije dovoljni da se *ex-post* regulacijom riješi potencijalni problem koji se javio na tržištu, već je potrebno u obzir uzeti i činjenicu u kojem razdoblju, u slučaju da se pojavi određeni problem, propisi o zaštiti konkurencije mogu isti riješiti. Agencija smatra da bi propisi o zaštiti konkurencije bili dovoljni da *ex-post* regulacijom riješe potencijalni problem koji se dogodio na tržištu, međutim, smatra da isti u ovom trenutku nisu u mogućnosti dovoljno brzo riješiti potencijalni problem, gdje je pravovremena intervencija neophodna. Dakle, naknadno sankcionisanje zloupotreba statusa značajne tržišne snage shodno Zakonu o zaštiti konkurencije moglo bi se pokazati kao neblagovremeno za zadržavanje postojećeg stepena liberalizacije i uslova tržišne konkurencije.

Zakonom o zaštiti konkurencije („Sl. list Crne Gore”, broj 44/12 i 13/18) predviđeno je da Agencija za zaštitu konkurencije preduzima mjere prema učesnicima i udruženjima učesnika za učinjene povrede konkurencije ili radi njihovog sprečavanja, prestanka već nastale povrede i otklanjanja štetnih posljedica po učesnike i potrošače. Naime, u članu 43 Zakona o zaštiti konkurencije propisano je da ako nadležni organ preko ovlašćenog lica utvrdi da je zloupotrijebljen dominantan položaj, rješenjem utvrđuje povredu i može odrediti mjere koje su učesnici na tržištu dužni da preduzmu radi uspostavljanja konkurencije na relevantnom tržištu i otklanjanja štetnih posledica zloupotrebe dominantnog položaja, kao i rokove za njihovo izvršenje.

Zakon o zaštiti konkurencije jasno i nedvosmisleno propisuje sve faze postupka koje treba sprovesti da bi se moglo donijeti konačno rješenje, ali analizirajući odredbe Zakona, zaključuje se da propisi o zaštiti konkurencije na relevantnom veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže ne bi omogućili dovoljno brzo rješavanje problema.

5.3.1 Zaključak o trećem kriterijumu

Na osnovu činjenica koje su iznijete u trećem kriterijumu Agencija zaključuje da su propisi o zaštiti konkurencije dovoljni da *ex-post* regulacijom riješe potencijalni problem koji bi se dogodio na veleprodajnom tržištu poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže, ali takođe smatra da isti u ovom trenutku nijesu u mogućnosti dovoljno brzo riješiti potencijalni problem na

relevantnom tržištu sklonom brzim promjenama, kada bi pravovremena intervencija bila neophodna.

U skladu s navedenim, Agencija zaključuje da je treći kriterijum zadovoljen.

5.4 Mišljenje nadležnog regulatornog tijela o utvrđivanju je li relevantno tržište podložno prethodnoj regulaciji

Prema mišljenju Agencije, a kako je i dokazano u poglavljima 5.1, 5.2 i 5.3 ovog dokumenta, veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže je podložno prethodnoj (*ex-ante*) regulaciji i to iz razloga što je zadovoljen Test tri kriterijuma shodno članu 65 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama.

U skladu s navedenim, odnosno činjenicom da je Agencija utvrdila da su ispunjeni svi uslovi iz Testa tri kriterijuma, odnosno da je tržište podložno *ex-ante* regulaciji nastaviće se postupak analize tržišta koji uključuje procjenu postojanja operatora sa značajnom tržišnom snagom, utvrđivanje svih postojećih i potencijalnih barijera razvoju efikasne tržišne konkurencije, kao i određivanja razumnih, proporcionalnih i adekvatnih regulatornih obaveza operatorima za koje se utvrdi da imaju status operatora sa značajnom tržišnom snagom.

6. PRILOZI

6.1 Prilog 1:

Mišljenje Agencije za zaštitu konkurencije na prijedlog Odluke o relevantnim tržištima

 <p>Crna Gora AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE I POŠTANSKU DJELATNOST BULEVAR DŽORĐA VAŠINGTONA 56 81000 PODGORICA</p> <p>Da je vječna Crna Gora</p> <p>Crna Gora Agencija za zaštitu konkurencije</p> <p>Broj: 01 – 334/2-16 Podgorica, 13.12.2016. godine</p> <p>AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE I POŠTANSKU DJELATNOST n/r izvršnog direktora Bulevar Džordža Vašingtona 56, kula C 81000 PODGORICA</p> <p>PREDMET: Izjašnjenje na Prijedlog Odluke o relevantnim tržištima.</p> <p>Agencija za zaštitu konkurencije (u daljem tekstu: Agencija) je, 2. decembra 2016. godine, primila zahtjev Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost (u daljem tekstu: „EKIP“) za izjašnjenje i mišljenje na tekst Prijedlog Odluke o relevantnim tržištima usluga shodno Preporuci (2014/710/EU) od 9. decembra 2014.godine, o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja su podložna prethodnoj regulaciji.</p> <p>S tim u vezi, a u skladu sa nadležnostima Agencija iz Zakona o zaštiti konkurencije i Sporazuma o saradnji Agencije i EKIP-a na području obezbeđivanja konkurencije i predupređivanja štetnih efekata, nedostatka konkurencije na tržištu elektronskih komunikacija, na Prijedlog Odluke o relevantnim tržištima dajemo sledeće:</p> <p style="text-align: center;">M I Š L J E N J E</p> <p>Agencija za zaštitu konkurencije saglasna je sa predloženim tekstom dostavljenaog akta, a za potrebe nadležnosti i rada EKIP u skladu sa Zakonom o zaštiti konkurencije.</p> <p>Dodatno, Agencija u skladu sa ciljem i duhom Sporazuma o saradnji, ističe da ostajemo na raspolaganju za bilo koje dalje postupanje i podršku u procesu koji EKIP sprovodi u skladu sa zakonskim ovlašćenjima u ex ante kontroli definisanih tržišta.</p> <p>S poštovanjem,</p> <p>Načelnica Odsjeka Lepa Aleksić</p> <p style="text-align: right;">DIREKTOR Miodrag Vujović</p> <p style="text-align: center;">Bulevar revolucije br.2, 81000 Podgorica TEL: (+382) 20 239 010; (+382) 20 239 024; FAX: (+382) 20 239 015 e mail: zastita.konkurencije@azzk.me web: www.azzk.me</p>	<p>19.12.2016</p> <p>012 334/2</p>
--	------------------------------------

6.2 Prilog 2:

Mišljenje Agencije za zaštitu konkurencije na tekst Predloga Odluke o relevantnim tržištima usluga koja su predmet provjere ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije

Crna Gora
Agencija za zaštitu konkurencije
Savjet

AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE I POŠTANSKU DJELATNOST			
POŠTANSKI DEPARTMAN			
28.05.2019			
Broj	Pod.	Prilog	Urednost
0102	2019/2		

Broj: 01-378/1
Podgorica, 28.05.2019. godine

AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE
I POŠTANSKU DJELATNOST
n/r izvršnog direktora
Bulevar Džordža Vašingtona 56, kula C
81000 PODGORICA

PREDMET: Mišljenje na tekst Predloga Odluke o relevantnim tržištima usluga koja su predmet provjere ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije

Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost (u daljem tekstu: „**AEKIP**“) je aktom br. 02-378/1 od 22.04.2018.godine, u skladu sa čl. 65 st. 1 *Zakona o elektronskim komunikacijama* tražila prethodno mišljenje Agencije za zaštitu konkurencije (u daljem tekstu: „**Agencija**“) na tekst *Predloga Odluke o relevantnim tržištima usluga koja su predmet provjere ispunjenosti Testa tri kriterijuma sa ciljem dokazivanja opravdanosti dalje primjene prethodne regulacije* (u daljem tekstu: „**Predlog Odluke**“).

Agencija u potpunosti razumije namjeru AEKIP da u posebnom postupku ispita postojanje dalje potrebe za prethodnim utvrđivanjem relevantnih tržišta u skladu sa Preporukama Direktive EU, čija je *ex ante* regulacija neophodna sa stanovišta proizvoda i usluga na tržištu telekomunikacija u Crnoj Gori.

S tim u vezi, u skladu sa odredbama člana 20f stav 1 tačka 8, a u vezi sa članom 19 *Zakona o zaštiti konkurencije*, a na osnovu Prijedloga mišljenja V.D. direktora Agencije za zaštitu konkurencije, dostavljenog shodno članu 22 stav 1 tačka 7 *Zakona o zaštiti konkurencije* **Savjet na Predlog Odluke daje sljedeće:**

MIŠLJENJE

Agencija za zaštitu konkurencije je saglasna sa **Predlogom Odluke**, a za potrebe nadležnosti i rada AEKIP u skladu sa Zakonom o elektronskim komunikacijama.

Istovremeno Agencija vjeruje da će AEKIP u skladu sa dosadašnjom praksom i dobrom saradnjom dostaviti rezultate analize nakon izvršenog ispitivanja, te naročito ukazati u slučaju postojanja bilo kojih radnji i postupaka na posmatranim tržištima usluga koje bi zahtjevale postupanje Agencije u skladu sa nadležnostima iz Zakona o zaštiti konkurencije.

ČLAN SAVJETA
Jovana Tošković

PREDSJEDNIK SAVJETA
Miodrag Vujojić